

รูปแบบและวิธีการทางธุรกิจกับพุทธพาณิชย์ ในสถาบันพระพุทธศาสนา*

วีรยุทธ เกิดในมงคล**

บทคัดย่อ

รูปแบบและวิธีการทางธุรกิจของพุทธพาณิชย์ที่ดำเนินการโดยสถาบันทางพระพุทธศาสนามีความขยายตัวอย่างต่อเนื่องทั้งในเรื่องรูปแบบและวิธีการ รูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบันไม่ได้จำกัดอยู่ในความหมายเพียงการบูชาพระเครื่อง พระบูชา เครื่องรางของขลัง วัตถุมงคลดังเช่นในอดีตการพิจารณาสภาพเศรษฐกิจและสังคมทำให้เข้าใจได้ถึงความจำเป็นด้านการเงินของสถาบันทางพระพุทธศาสนาเพื่อสนับสนุนกิจกรรมตามความคาดหวังของสังคมปัจจุบัน แต่การที่สถาบันดำเนินกิจกรรมเชิงพาณิชย์ด้วยตนเอง อาจสร้างผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือของตนเองในฐานะสถาบันทางศาสนาในระยะยาว และอาจกลายเป็นการหาผลประโยชน์จากผู้มีความเชื่อความศรัทธา ซึ่งจะสร้างความเสียหายให้แก่สถาบันพระพุทธศาสนาเอง และที่สำคัญถ้าเป้าหมายคือลาภสักการะ ก็จะขัดขวางปรียัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธของพระ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของสถาบันทางศาสนา ดังนั้น การกีดกันที่ควรที่จะดำรงไว้เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลาย

คำสำคัญ : พุทธพาณิชย์, สถาบันทางพระพุทธศาสนา

* เรียบเรียงจากรายงานวิจัยชื่อเดียวกัน

** อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Business and Marketing Models of Buddhist Commercialization in Buddhist Institutions

Abstract

The business models and marketing of Buddhist commercialization that are operated by Buddhist institutions are continuously growing both in styles and approaches. The current model is not limited only to the sale and worship of amulets, talismans, and sacred objects as in the past. A consideration of economic and social conditions helps us understand the Buddhist institutions' need for money to support their activities to meet expectations of today's society. Yet the fact that these institutions carry out commercial activities by themselves may impact their own trustworthiness as religious institutions in the long run and may turn into exploitation of religious people, which in turn tarnishes the Buddhist institutions themselves. More importantly, if the purpose of Buddhist commercialization is to acquire wealth, it may hinder monks' pariyatti, patipatti and pativedha and, thus, affect the Buddhist mission of disseminating the Buddha's teachings, which is the highest goal of the Buddhist institutions. Therefore, the mission needs to be maintained for the benefits of people.

Keywords : Buddhist Commercialization, Buddhist Institution

๑. บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

สถาบันพระพุทธศาสนามีบทบาทอย่างมากในการให้การศึกษาพุทธธรรม พระสงฆ์ทำหน้าที่ตัวแทนของสถาบันพระพุทธศาสนา และถือเป็นบทบาทที่พระสงฆ์พึงมีต่อตนเองในแง่ที่มีหน้าที่ที่จะต้องศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยให้ถูกต้องเพื่อความบริสุทธิ์ของตนเองและสถาบันสงฆ์ อันนำไปสู่การปฏิบัติหน้าที่เพื่ออนุเคราะห์เกื้อกูล ประโยชน์สุขแก่ชาวโลก ด้วยพระธรรมวินัยที่ปฏิบัติมาโดยดีแล้ว ก่อให้เกิดการปลูกฝังทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้เป็นปกติสุข รวมถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลสังคมตามความคาดหวังของชุมชน ด้วยกำลังของสังคมสงฆ์ เมื่อคนทั้งหลายได้รับประโยชน์ และเห็นประโยชน์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อตนเองและสังคม น้อมนำศรัทธา นำมาซึ่งการอุปถัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อให้สถาบันพระพุทธศาสนา มีกำลังเอื้อต่อการปฏิบัติศาสนกิจและการศึกษาพระธรรมวินัย อันจะนำไปสู่การเกื้อกูลสังคมในที่สุด ทั้งโดยการอุทิศที่ดิน ทรัพย์สิน และแรงงานให้แก่สถาบันพระพุทธศาสนา เรื่อยมาจากในอดีต การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายดำเนินไปตามกำลังศรัทธาตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม การเมืองการปกครอง ตลอดจนการเกิดขึ้นของวิทยาการสมัยใหม่ ล้วนมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจซึ่งส่งผลกระทบต่อการทำตามบทบาทหน้าที่ของสถาบันพระพุทธศาสนาทั้งที่มีต่อสถานะของตนเองและตามความคาดหวังของชุมชนตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป วัดและพระสงฆ์จำต้องปรับตัวตามสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป การจัดหาประโยชน์จากทรัพย์สินและที่ดินของวัด การบริจาคเงินให้แก่พระและวัดกลายเป็นเรื่องที่วัดต้องเข้ามาเกี่ยวข้องดำเนินการด้วยความจำเป็นเพราะมีภาระค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น

ขึ้นจากการบริหารจัดการภายในวัด ทั้งในด้านการปกครอง การศึกษาพระธรรมวินัยของพระสงฆ์และสามเณร การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ ค่าสาธารณูปโภค ค่ารักษาพยาบาลในยามอาพาธ ค่าเดินทาง เหล่านี้ล้วนมีค่าใช้จ่ายตามสภาพความจำเป็นของระบบเศรษฐกิจที่ต้องใช้เงินในการแลกเปลี่ยนสิ่งของและบริการเพื่อการดำรงชีวิตและประกอบกิจกรรมที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิต ซึ่งต้องใช้เงินตราในการแลกเปลี่ยน

การดำเนินกิจกรรมเพื่อสงเคราะห์สังคมก็เป็นบทบาทอีกด้านหนึ่งที่สังคมคาดหวังตามความจำเป็นของแต่ละชุมชน ทำให้วัดที่ดำเนินกิจกรรมในด้านดังกล่าวมีภาระค่าใช้จ่ายที่สูงมากขึ้น ในแง่นี้ แม้ว่าวัดจะเป็นองค์กรไม่แสวงหากำไรจึงไม่มีความจำเป็นมากนักที่จะมุ่งเน้นหารายได้เป็นหลัก แต่การแสดงบทบาทในด้านการทำงานสังคมสงเคราะห์นำมาซึ่งความจำเป็นที่จะต้องหารายได้เพื่อมาบริหารจัดการภาระค่าใช้จ่ายที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ในการช่วยเหลือสงเคราะห์สังคม

แนวทางในการจัดหารายได้นอกเหนือไปจากการจัดหาประโยชน์จากทรัพย์สินและที่ดินของวัด โดยการให้เช่าที่ดินหรือเรียกเก็บค่าเช่าที่จากสิ่งปลูกสร้างที่วัดเป็นผู้ดำเนินการสร้างบนที่ดินที่วัดเคยได้รับบริจาคมา กิจกรรมที่ดำเนินตามประเพณีของพระพุทธศาสนาในวันสำคัญทางศาสนาเป็นอีกหนทางหนึ่งที่พุทธศาสนิกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอุปถัมภ์บำรุงสถาบันพระพุทธศาสนา ด้วยการบริจาคเงิน ถวายปัจจัย ตามวาระโอกาส เช่น การยกข้อฟ้า ปิดทองฝังลูกนิมิต การรับบริจาคมานาซึ่งรายได้ให้กับวัด ด้วยการบอกรุณ การทอดกฐิน การทอดผ้าป่า การรณรงค์ให้มีการบริจาคทุนและทรัพย์สินแก่วัด รวมไปถึงการคิดค่าบริการตอบแทนการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา แต่ในปัจจุบันกิจกรรมในการระดมทุนเพื่อหารายได้ของสถาบันพระพุทธศาสนาในบางรูปแบบ เช่น การทำพระพิมพ์ พระเครื่อง พระบูชา และวัตถุมงคลรูปแบบ

ต่างๆ ออกมาจำหน่ายให้เชาบูชา การรับบริจาคโลงศพ ไล่ชีวิตโคกระบือ การถวายสังฆทานเวียน การซื้อกระเบื้องอุโบสถ ทำบุญน้ำมันต์ ทำบุญหยอดเงินบริจาคตู้ใช้จ่ายต่างๆ ตู้เสี่ยงทายพยากรณ์ และการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น การสวดภาณยักษ์ ทำบุญสะเดาะเคราะห์ ต่อดวงชะตา การทำพิธีตัดกรรม เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้กลับถูกตั้งคำถาม มองในแง่ลบถึงเป้าหมายของการระดมหารายได้โดยไม่หยุดหย่อน โดยถือว่ากิจกรรมเหล่านั้นเป็นพุทธพาณิชย์ (Buddhist commercialization)

ในปัจจุบัน มีพุทธพาณิชย์ในหลายรูปแบบและวิธีการเป็นกิจกรรมที่ดำเนินไปในลักษณะที่เป็นการดำเนินการทางธุรกิจเพราะมีเป้าหมายเฉพาะคือการสร้างรายได้และแสวงหากำไร ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวจึงมีการดำเนินกิจกรรมสนับสนุนส่งเสริมพุทธพาณิชย์รูปแบบต่างๆ ด้วยวิธีการทางธุรกิจที่หลากหลายตามกลไกของตลาดในระบบทุนนิยม เช่น การเชิญชวน การขายตรง การโฆษณา ให้เกิดความต้องการโดยอาศัยสื่อประเภทต่างๆ ด้วยการกำหนดกลยุทธ์หรือการวางแผนการตลาด เพื่อแจ้งข่าวสาร สร้างการรับรู้ เตือนความจำและจูงใจกลุ่มเป้าหมายให้เข้าร่วมกิจกรรม สร้างรูปแบบพุทธพาณิชย์ที่รองรับความต้องการของกลุ่มคนที่หลากหลาย โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อระดมเงินบริจาคจากฆราวาสในการนี้ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของการศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบ กระบวนการต่างๆ ตลอดจนปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบและวิธีการทางธุรกิจกับพุทธพาณิชย์ในปัจจุบัน การพิจารณาในภาพรวมของพุทธพาณิชย์จากความพยายามในการจำแนกรูปแบบและวิธีการทางธุรกิจกับพุทธพาณิชย์น่าจะนำไปสู่ความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่สนับสนุนพุทธพาณิชย์ ความสอดคล้องกับพุทธธรรม และกระบวนการต่างๆ ที่ใช้ในการดำเนินการซึ่งมีผลให้ธุรกิจนี้มีประสิทธิภาพ ซึ่งจะนำไปสู่การประเมินคุณค่าของพุทธพาณิชย์ตามหลักการ

ของพระพุทธศาสนาว่าการดำเนินธุรกิจดังกล่าวนั้นเป็นไปตามหลักการหรือผิดหลักการของพระพุทธศาสนาอย่างไร ซึ่งจะทำให้สามารถประเมินผลกระทบอันเนื่องมาจากพุทธพาณิชย์ที่มีต่อพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นปทัฏฐานทางคุณธรรมและจริยธรรมของสังคม

๒. ความหมายของพุทธพาณิชย์

พุทธพาณิชย์เป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่จำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจถึงที่มาและความหมาย เพราะมีความเกี่ยวข้องกับหลักความเชื่อหลักปฏิบัติ และหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา และสร้างผลกระทบต่อศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ทั้งนี้ความหมายของคำว่า “พุทธพาณิชย์” ตามความเข้าใจของคนทั่วไปที่มักใช้กันในสังคมมีลักษณะเป็นคำย้อมสีที่เจือค่าอารมณ์ความรู้สึกในทางลบที่มีต่อกิจกรรมบางกิจกรรมในพระพุทธศาสนา ดังนั้น เพื่อสร้างความเข้าใจต่อความหมายของ “พุทธพาณิชย์” ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคม ควรที่จะตรวจสอบความเป็นมาของปรากฏการณ์ “พุทธพาณิชย์” ที่ปรากฏในรูปแบบต่างๆ ตลอดจนวิธีการทางธุรกิจเพื่อสร้างความเข้าใจเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์และผลกระทบที่มีต่อสถาบันทางพระพุทธศาสนา รวมถึงเพื่อการประเมินคุณค่าตามหลักการพระพุทธศาสนา

คำว่า “พุทธพาณิชย์” มาจากคำว่า พุทธ ซึ่งหมายถึง พระพุทธศาสนา กับคำว่า พาณิชย อันแปลว่าการค้า พุทธพาณิชย์ รวมแปลความได้ว่า การค้าที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ในปัจจุบันมีกิจกรรมที่เข้าข่ายตามนิยามหลายรูปแบบ ทั้งที่ดำเนินไปโดยพระสงฆ์ ฆราวาส หน่วยงาน สถาบัน องค์กรต่างๆ โดยที่พุทธศาสนิกชนเข้าใจผิดว่า พระสงฆ์ไม่ควรมายุ่งเกี่ยวกับเรื่องการทำมาค้าขาย หรือการแสวงหาเงินตราเพื่อผลกำไร อันเป็นกิจกรรมทาง

โลกที่มักมีผู้อธิบายว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์ ขัดต่อสมณสาธูป ผิดพระวินัย ดังเช่นการนิยามพุทธพาณิชย์ว่า

พุทธพาณิชย์เป็นคำที่นักวิชาการ
ใช้วิจารณ์กระบวนการที่อาศัยความเชื่อ
และความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของ
ประชาชน มาเป็นเครื่องมือในการหาราย
ได้ มีหลายรูปแบบ เช่น การทำพระพิมพ์
พระเครื่อง พระบูชา และวัตถุมงคลรูปแบบ
ต่างๆ ออกจำหน่าย การปั่นราคาวัตถุมงคล
และการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อหา
รายได้อย่างเป็นล่ำเป็นสัน เช่น การทำบุญ
สะเดาะเคราะห์ ต่อดวงชะตา การทำพิธี
ตัดกรรม. พิธีกรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ไม่ใช่
แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ไม่สามารถ
ทำให้บุคคลบรรลุนิพพานได้ พุทธศาสนิกชน
ไม่ควรหลงใหลกับสิ่งที่เป็นพุทธพาณิชย์หรือ
พิธีกรรมต่างๆ มากจนเกินไป ควรทำความเข้าใจว่าผู้ที่ทำพุทธพาณิชย์ทำเพื่อการทำ
มาหากิน ไม่มีความเกี่ยวข้องกับความมั่นคง
ของพระพุทธศาสนา

(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๓)

นิยามพุทธพาณิชย์นี้สะท้อนความรู้สึกในทาง
ลบที่มีต่อกิจกรรมพุทธพาณิชย์ เพราะถือพุทธพาณิชย์
เป็นกิจกรรมที่ไม่ใช่แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ดังนั้น
พุทธศาสนิกชนไม่ควรหลงใหลไปกับสิ่งที่เป็นพุทธพาณิชย์
หรือพิธีกรรมต่างๆ มากจนเกินไปเพราะเป็นกิจกรรมเพื่อ
มุ่งไปในทางการทำมาหากิน เป็น “โลกวัชชะ” คือมองว่า
เป็นข้อเสียหยาที่ชาวโลกคิดเตียนว่าไม่เหมาะสมกับสมณะ
แม้บางเรื่องจะไม่ใช่เรื่องผิดตามพระวินัย แต่ก็ถูกตำหนิ
เตียนได้ สะท้อนความรู้สึกที่ประชาชนมีต่อพฤติกรรมของ

พระภิกษุที่ไม่เข้ากับรูปรอยของสมณเพศ อาจจะก่อให้เกิด
วิกฤติศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาในระยะยาว

๓. รูปแบบและวิธีการทางธุรกิจของ พุทธพาณิชย์

๓.๑ รูปแบบของพุทธพาณิชย์

ในเบื้องต้นเมื่อได้ลงพื้นที่สำรวจเก็บข้อมูล
กิจกรรมพุทธพาณิชย์พบว่า มีการดำเนินการด้วยลักษณะ
กิจกรรมที่มีความหลากหลายทั้งในเรื่องรูปแบบและ
วิธีการในการจัดการ ในที่นี้จึงจะพยายามพิจารณาจัด
กลุ่มลักษณะรูปแบบพร้อมทั้งนำเสนอวิธีการในการใน
การดำเนินกิจกรรมที่มุ่งแสวงหารายได้โดยอาศัยความเชื่อ
ความศรัทธาทางศาสนา หรือ “พุทธพาณิชย์” โดยมุ่งเน้น
ไปที่กิจกรรมที่ดำเนินโดยสถาบันทางพระพุทธศาสนา ซึ่ง
ในที่นี้หมายถึง “วัด” เป็นสำคัญ โดยถือว่า “วัด” เป็น
ตัวแทนของสถาบันทางพระพุทธศาสนาอันหมายรวมถึง
พระสงฆ์และกลุ่มบุคคลที่ร่วมดำเนินกิจกรรมร่วมกับทาง
วัด ในแง่หนึ่งก็ดูเหมือนว่ามีกิจกรรมที่มีการหารายได้เข้า
วัดในบางกิจกรรมเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะคลุมเครือ ยาก
ที่จะพิจารณาว่าเป็นกิจกรรมที่สังคมควรจะตั้งคำถามกับ
กิจกรรมดังกล่าวหรือไม่ ดังเช่นเมื่อเราตั้งคำถามว่า “การ
เชิญชวนร่วมเป็นเจ้าภาพบวชสามเณรหรือพระภิกษุเป็น
กิจกรรมพุทธพาณิชย์หรือไม่” “การจัดกิจกรรมทางศาสนา
เพื่อขอรับบริจาคสร้างเสนาสนะเป็นกิจกรรมพุทธพาณิชย์
หรือไม่” “การพิมพ์หนังสือธรรมะแจกแลกกับการขอรับ
เงินบริจาคเป็นกิจกรรมพุทธพาณิชย์หรือไม่” หรือ “การ
เก็บเงินค่าเข้าชมวัดและศาสนาสถานจากนักท่องเที่ยว
เป็นพุทธพาณิชย์หรือไม่” คำถามเหล่านี้เป็นคำถามที่ดู
จะไม่เป็นธรรมนักหากจะพิจารณาว่าเป็นกิจกรรมที่เป็น
ไปในแง่ลบ หากไม่พิจารณาที่มาของกิจกรรม ตลอดจน
เจตนา และความจำเป็นต่างๆ อันเป็นองค์ประกอบสำคัญ
ของการตัดสินกิจกรรมเหล่านี้ ในที่นี้จึงกำหนดกรอบความ

หมายของคำว่า พุทธพาณิชย์ ตามความหมายตามรูปศัพท์ อย่างกว้างว่าเป็นกิจกรรมที่มีการดำเนินการด้วยการใช้เงินตราในการได้มาซึ่งสินค้าและบริการที่จัดดำเนินการโดยผูกโยงเข้ากับความสำเร็จความศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยทางวัดหรือสถาบันทางพระพุทธศาสนาเป็นผู้ดำเนินการเป็นสำคัญ โดยสามารถจัดรูปแบบเบื้องต้นนี้ได้ ๑๐ รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบที่ ๑ การบูชารูปเคารพ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในปัจจุบันพุทธศาสนิกชนจำนวนมากนิยมเดินทางไปวัดต่างๆ โดยเฉพาะวัดที่มีชื่อเสียงว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เคารพบูชา เพื่อกกราบไหว้ขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รูปเคารพต่างๆ และพระพุทธรูปสำคัญของทางวัด การกราบไหว้บูชาพระพุทธรูป บูชารูปเคารพต่างๆ เป็นสิ่งที่กระทำเป็นประจำติดนิสัยในวิถีความเชื่อของชาวพุทธ เมื่อเข้าไปที่วัดบางวัดจะเต็มไปด้วยแท่นบูชาพระพุทธรูป เทพเจ้า ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อต่างๆ จำนวนมาก โดยจะพบคำเชิญชวนให้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของทางวัดทั้งด้วยการกราบไหว้บูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียน เครื่องบูชาต่างๆ หรือซื้อแผ่นทองคำเปลวเพื่อติดองค์พระเพื่อความเป็นสิริมงคล เพื่อความเป็นบุญกุศล เพื่อความร่ำรวย เพื่อให้หายจากความป่วยไข้ หรือเพื่อบนบานอธิษฐานขอสิ่งที่ตนปรารถนา ลักษณะการเชิญชวนบูชาที่เป็นที่นิยมอย่างหนึ่ง การบูชาต้นตะเคียน หรือรูปเคารพบางรูปเป็นไปเพื่อการขอเลขห่วย เหล่านี้นล้วนเป็นช่องทางในการสร้างรายได้ให้แก่ทางวัดจากเครื่องบูชาซึ่งมีทั้งที่ทางวัดเป็นผู้ดำเนินการเอง หรือในบางกรณีอาจจะเป็นการตกลงแบ่งปันผลประโยชน์กันระหว่างผู้เช่าพื้นที่ขายเครื่องบูชาโดยวัดได้ค่าเช่าสถานที่ ทั้งนี้พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปก็จะมองว่าเป็นการช่วยอำนวยความสะดวกในการจัดชุดเครื่องบูชาในการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บางวัดมีเครื่องเช่นไหว้กับมีคณางรำกับบนให้ว่าจ้างหากมีความต้องการที่จะแก้บน ในเรื่องของราคา

เครื่องบูชาบางอย่างก็มีการติดป้ายเชิญชวนบริจาคเมื่อประสงค์จะใช้เครื่องบูชา เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน เหล่านี้ “ตามกำลังศรัทธา” แต่การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์บางรูปแบบ จะมีการจัดชุดเครื่องบูชา ในราคา ที่เฉพาะเจาะจงและอาจจะมียุทธราคาสูงตามลักษณะเครื่องบูชานั้นๆ ทั้งนี้ เครื่องบูชา เช่น ดอกไม้ หรือเครื่องบูชาบางอย่างจะถูกนำมาหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่เมื่อได้บูชาเสร็จแล้ว

รูปแบบที่ ๒ กิจกรรมหรือพิธีกรรมในลักษณะที่เป็นการบริการตนเอง

วัดหลายวัดมีการให้บริการกิจกรรมหรือพิธีกรรมที่เป็นไปในลักษณะที่เป็นการทำด้วยตนเองโดยไม่ต้องมีพระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธี เป็นกิจกรรมต่อเนื่องจากการบูชารูปเคารพ เป็นกิจกรรมสำเร็จรูปที่วัดส่วนใหญ่ดำเนินการมีรูปแบบที่เหมือนกัน คือ มีป้ายเชิญชวนทำพิธีกรรมนั้น ซึ่งเริ่มต้นด้วยการบริจาคเงินเพื่อแลกกับอุปกรณ์ในการทำพิธีกรรมนั้นๆ บางกิจกรรมจะมีแผ่นป้ายแสดงขั้นตอนในการทำพิธี มีบทสวดให้อ่าน หรืออาจจะมีใบอธิษฐานให้อ่านท่อง พร้อมทั้งบอกข้อดี สิ่งทีประสงค์เป็นลักษณะการอธิษฐานขอ ไม่ต้องอาศัยพระสงฆ์ในการดำเนินพิธีกรรม เช่น การตักบาตรเหรียญ (หยอดเหรียญลงในบาตร) ปิดทองลูกนิมิต ตักบาตรข้าวสาร ตักบาตรพระอรหันต์การหยอดเงินลงไปบนรอยพระพุทธรูปจำลอง การลอยเทียนสีประจำวันเกิด ลอยบัวบูชาพระบรมสารีริกธาตุ บูชาเทียนสีบชะตา บูชาเทียนสะเดาะเคราะห์ ทำบุญแก้ปิง บูชาพระธาตุประจำปีเกิด เต็มน้ำมันตะเกียง (ต่อดวงชะตา เสริมบารมี) การบูชาเรือสะเดาะเคราะห์ การลอดโบสถ์ การทำบุญบูชาดวงวิญญาณทหารที่ถูกทำแท้งหรือวิญญาณเร่ร่อน การเขียนใบโพธิ์เงินโพธิ์ทอง บูชาตุงนักษัตร ค้าดันศรีมหาโพธิ์ ฯลฯ การเชิญชวนเข้าร่วมกิจกรรมเหล่านี้มักอ้างอานิสงส์โน้มน้าวใจ โดยจะมีข้อความอธิบายอานิสงส์ว่าทำกิจกรรมหรือพิธีกรรมนั้นแล้วจะได้

อะไร ส่งผลอย่างไรแก่ผู้ประกอบการนั้นทั้งนี้ราคาค่าใช้จ่ายมีทั้งที่รับบริจาคตามกำลังศรัทธาและโดยกำหนดราคาซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมการบูชา

รูปแบบที่ ๓ การเชิญชวนทำบุญบริจาคด้วยตัวรับบริจาค และเครื่องเสี่ยงทาย

การเชิญชวนทำบุญบริจาคด้วยการการรับบริจาคผ่านผู้รับบริจาคในวัดเป็นของที่พบเห็นได้ทั่วไปในวัดในปัจจุบัน แม้ว่าผู้บริจาคโดยทั่วไปจะมีไว้เพื่อรับเงินบริจาค (ในความหมายของการซื้อ) เช่น ค่าดอกไม้ ค่ารูปเทียน แต่ก็มีผู้รับบริจาคในบางรูปแบบทำหน้าที่รับเงินบริจาคโดยไม่มีวัตถุประสงค์ของแลกเปลี่ยน แต่เป็นผู้ที่รับบริจาคเงินสำหรับการทำบุญด้วยการบริจาคทาน ซึ่งในปัจจุบันจะพบเห็นผู้รับบริจาคที่เป็นไปในลักษณะนี้ที่มีความหลากหลายมากขึ้น ผู้รับบริจาคเหล่านี้จะมีข้อความอธิบายวัตถุประสงค์อย่างสั้นๆ ประกอบที่ผู้รับบริจาค เพื่อชี้แจงว่าทางวัดจะนำเงินที่ได้จากการบริจาคไปใช้ในกิจการใด เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟ หลอดไฟฟ้า ชำระหนี้สงฆ์ การบริจาคเหล่านี้ผู้บริจาคถูกชักชวนว่าเป็นการทำบุญ อธิบายว่าบุญที่ได้ทำไปนี้จะมีอานิสงส์ตอบแทนผู้รับบริจาคเช่นไรทั้งนี้ ผู้บริจาคมักตั้งอยู่เคียงข้างวัตถุประสงค์ที่เชิญชวนบริจาค เช่น วัสดุก่อสร้าง ข้าวสาร หรือโรงศพที่ในปัจจุบันบางวัดมีการสร้างหุ่นโครงกระดูกที่มีกลไกเคลื่อนไหวได้ มีเสียงพูดเชิญชวนให้ร่วมบริจาคโรงศพ หรือบางวัดก็จะมีหุ่นพระเกจิอาจารย์ที่สามารถสวดมนตร์ได้เมื่อหยอดเงินบูชาลงในตู้รับ

สิ่งหนึ่งที่มีมักจะพบเห็นได้เช่นเดียวกันกับผู้รับบริจาค ก็คือ ตู้เสี่ยงทายเขียนซีแบบหยอดเหรียญ การเสี่ยงทายเป็นกิจกรรมที่ผู้มาที่วัดนิยมใช้บริการ รูปแบบที่คุ้นเคยก็คือ การเสี่ยงเขียนซีที่พัฒนาเป็นตู้กดเสี่ยงเขียนซีแบบหยอดเหรียญ บางวัดก็มีรูปช้างให้ยกเสี่ยงทายลักษณะเป็นเกมเสี่ยงทาย เช่น การโยนเหรียญเสี่ยงทายลงไปในบาตรที่กำลังหมุน โยนเหรียญการเสี่ยงทายในรูป

แบบของเกมเป็นช่องทางหนึ่งในการสร้างรายได้ให้ทางวัดจากเงินที่ใช้ในกิจกรรมเสี่ยงทายเหล่านี้

รูปแบบที่ ๔ การให้เช่าบูชาพระเครื่องพระบูชา เครื่องรางของขลัง วัดมุนจล

การให้เช่าบูชาพระเครื่อง พระบูชา เครื่องรางของขลังเป็นรูปแบบที่มีมาอย่างยาวนาน ดูเหมือนว่าจะเป็นรูปแบบที่เป็นที่มาที่ทำให้เกิดการตั้งคำถามในเรื่องของพุทธพาณิชย์ที่อาศัยความเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ อภินิหาร อิทธิปาฏิหาริย์ความนิยมในพระเครื่อง พระบูชา เครื่องรางของขลัง ตลอดจนวัตถุมงคลเกิดขึ้นมาด้วยปัจจัยหลายอย่าง ทั้งด้วยคติความเชื่อทางศาสนา คุณค่าทางศิลปะรวมถึงวิธีการอันเนื่องมาจากวิธีการทางการตลาด แม้ว่าการสร้างวัตถุมงคลในเบื้องต้นจะต้องการสร้างขึ้นมาเพื่อไว้เป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงพระธรรมสอนของพระพุทธเจ้าเป็นพุทธานุสติที่ต่อมาได้พัฒนาถึงขั้นที่ว่าสะสมไว้เพื่อการสร้างผลกำไรทางธุรกิจด้วยการนำไปให้คนเช่าบูชา ทศนคติเหล่านี้ก่อให้เกิดการความนิยมในแง่ของการเป็นความผลิตภัณฑ์เพื่อการซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยมีการสร้างนวัตกรรมรูปแบบใหม่ๆ นำเสนอสินค้ารูปแบบใหม่ๆ ออกมาอย่างต่อเนื่อง

มีเรื่องเล่าสนับสนุนนวัตกรรมต่างๆ เหล่านี้ สร้างความต้องการให้กลุ่มเป้าหมายผูกโยงกับสภาพความเป็นไปของสังคมในแต่ละช่วงเวลา ผสมผสานกับการสร้างเรื่องเล่าสรรพคุณของพระเครื่องราง ของขลัง วัตถุมงคลนั้นๆ และที่สำคัญคือ เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระเกจิผู้สร้าง รูปแบบของพิธีปลุกเสกนั่งปรกอธิษฐานจิต เรื่องเล่า เรื่องประสบการณ์ของผู้ใช้วัตถุมงคล เรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ผสมผสานกับการอ้างเรื่องเจตนาในการสร้างในลักษณะที่เป็นไปเพื่อนำเงินที่ได้จากการให้เช่าบูชาไปทำกิจกรรมเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา บูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ รวมถึงอ้างการสร้างสาธารณประโยชน์ให้ชุมชนต่างๆ โดยมีป้ายโฆษณา

ซึ่งมักจะตั้งอยู่ที่หน้าวัด หรือบริเวณที่มีผู้สัญจรผ่านทาง เพื่อให้ได้พบเห็นเช่นเดียวกับคอลัมน์ในหน้าหนังสือพิมพ์ หรือในนิตยสารพระเครื่องจำนวนมากที่ทำหน้าที่โฆษณาสินค้า เล่าสรรพคุณต่างๆ แนะนำสถานที่และช่องทางในการเข้าถึงสินค้าเหล่านี้ มีศาลาตู้เช่าในวัดที่หลายวัดนิยมจัดพื้นที่เฉพาะสำหรับการเช่าบูชาวัตถุมงคลที่ทางวัดจัดสร้างขึ้นนอกจากนี้ยังมีการสร้างช่องทางอื่นๆ ในการกระจายสินค้า นอกจากการกระจายไปตามแผงเช่าต่างๆ เช่น การสั่งซื้อผ่านที่ทำการไปรษณีย์ ธนาคาร จนเมื่อมีร้านสะดวกซื้อเกิดขึ้น เช่น ร้านเซเว่นอีเลฟเว่น ก็นับเป็นสถานที่กระจายสินค้าที่มีการดำเนินการครบวงจร

รูปแบบที่ ๕ การให้บริการในเรื่องการทำพิธีกรรม

บทบาทอย่างหนึ่งที่ดูเหมือนเป็นหน้าที่หรืองานอย่างหนึ่งที่จะต้องให้พระสงฆ์เป็นผู้กระทำ มองว่าให้ความสำคัญแก่พระสงฆ์ในฐานะผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นการประกอบพิธีกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการทางศาสนาของคนในสังคม เพื่อความเป็นสิริมงคล โดยความเชื่อความศรัทธาตามหลักศาสนา เช่น การอุปสมบท การขึ้นบ้านใหม่ การฉาบปูนกิจ หรือเป็นการประกอบพิธีกรรมเพื่อเป้าหมายเฉพาะบางอย่าง วัดหลายวัดมีการให้บริการเชิญชวนให้ประชาชนเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ ทั้งในวันสำคัญทางศาสนา เทศกาลตามประเพณีเนื่องในวาระโอกาสสำคัญๆ หรือตามวันสำคัญตามปฏิทินโหราศาสตร์ และบางพิธีที่มีผู้เข้าร่วมมากก็จะจัดขึ้นเป็นการเฉพาะ พิธีกรรมบางพิธีกรรมเป็นพิธีกรรมเล็กๆ มีเพียงพระสงฆ์เพียงรูปเดียวที่เป็นผู้กระทำพิธีกับลูกศิษย์จำนวนหนึ่ง อาจจะทำในกุฏิหรือศาลา บางพิธีก็เป็นพิธีใหญ่มีผู้เข้าร่วมมาก ก็จะมีพระสงฆ์เข้าร่วมมาก โดยบางที่มีการเรียกรับค่ายกครู หรือค่าพานของไหว้ เครื่องบูชาในพิธีกรรมนั้นๆ

รูปแบบพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเฉพาะ เช่น สวดยันต์ เกราเซพร พิธีสะเดาะห์เคราะห์ พิธีแก้ปีชง รับส่งพระเสาร์ พิธีเสริมดวง แก้วกรรม ปัดรังควาญ พิธีห่มผ้าพระประธาน พิธีสวดภาณยักษ์ พิธีสวดนพเคราะห์ พิธีอาบน้ำว่าน พิธีอาบน้ำมนตร์ การถวายสังฆทาน พิธีไหว้ครู ครอบครู ครอบเศียรเกล้า พิธีสะเดาะห์เคราะห์นอนโลง ๗ สีพิธีบังสุกุล เป็น ทำบุญต่ออายุ สืบชะตา ลงนะ สักยันต์การทำบุญ ถวายสังฆทาน ตลอดจนรับพยากรณ์ดวงชะตา การดูดวง และโหราศาสตร์ ฯลฯ โดยจะมีการตั้งป้ายประชาสัมพันธ์ กิจกรรมไว้ที่วัด ชักชวนบอกข่าวกระจายกันปากต่อปาก หรือมีการประชาสัมพันธ์ในช่องทางอื่น เช่น ป้ายโฆษณา ใบปลิว แผ่นพับ รวมถึงเว็บไซต์และสื่อสังคมออนไลน์ของทางวัดเพื่อให้ข้อมูลนัดหมายวันเวลาในการจัดกิจกรรม ช่องทางหนึ่งที่เริ่มนำมาใช้ในการเผยแพร่กิจกรรม คือ การถ่ายทอดผ่านสื่อสังคมออนไลน์ ซึ่งจะทำให้มีการเผยแพร่กิจกรรมดังกล่าวออกไปได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

รูปแบบที่ ๖ การจัดงานเทศกาล วันสำคัญตามประเพณี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

การหารายได้ของวัดอีกรูปแบบหนึ่งที่วัดต่าง ๆ นิยมจัดขึ้นในแต่ละปีคือการจัดงานตามเทศกาล วันสำคัญตามประเพณี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาวัดแต่ละวัดมักจะมีการจัดงานประจำปีตามโอกาสต่างๆ เช่น งานเทศกาลปิดทองนมัสการ “หลวงพ่อ” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์หรือรูปเคารพพระเกจิของวัด งานปิดทองฝังลูกนิมิต งานยกช่อฟ้าพระอุโบสถศาลา งานนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ งานเทศน์มหาชาติ งานลอยกระทง งานนมัสการรอยพระพุทธบาท งานชักพระประธาน โดยในโอกาสดังกล่าวนี้ๆ ก็มีการเชิญชวนพุทธศาสนิกชนให้ร่วมเป็นเจ้าภาพกิจกรรมต่างๆ เช่น เป็นเจ้าภาพตัดถวายลูกนิมิต เป็นเจ้าภาพภัณฑ์เทศน์ เป็นเจ้าภาพผ้าไตร ขึ้นกับลักษณะของงานนั้นๆ นอกเหนือไปจากการให้เช่าพื้นที่ค้าขาย

โดยรูปแบบการจัดงานในแง่หนึ่งมีลักษณะเป็นกิจกรรมส่งเสริมการตลาดเช่นในวันสำคัญทางศาสนา นอกจากจะเป็นการทำบุญในโอกาสดังกล่าวแล้ว ทางวัดก็อาจจะมีการเชิญชวนร่วมพิธีเททองหล่อพระกริ่งที่ระลึกเพื่อหารายได้เป็นกฐินสามัคคี มีพิธีพุทธาภิเษกอัญเชิญพระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ นั่งปรกอธิษฐานจิตประกอบพิธีเททองหล่อ เชิญชวนพุทธศาสนิกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมในส่วนงานต่างๆ สร้างความมีส่วนร่วม เชิญชวนให้ประชาชนร่วมเขียนชื่อในแผ่นทอง แผ่นเงิน แผ่นทองแดง ซึ่งเป็นกุศโลบายในการเชิญชวนให้ร่วมบริจาคเงินเมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมนั้น มีการดึงดูดประชาชนให้มาร่วมงานด้วยการจัดกิจกรรมการจัดฉายภาพยนตร์ งานแสดงมหรสพ วงดนตรี มีดารานักร้องมาร่วมในงาน วิธีการชักนำให้พุทธศาสนิกชนเข้าร่วมอีกวิธีหนึ่งคือการแจก เครื่องราง วัตถุมงคล ส้มี่ ผ้ายันตร์ กระจกูด เหริยพระเกจิประจำวัด สายสิญจให้กับญาติโยมที่มาทำบุญโดยมีการตั้งชื่อให้เห็นสรรพคุณที่ให้อยากได้รับ ซึ่งผู้ที่เข้าร่วมรับแจกส่วนใหญ่จะต้องร่วมทำบุญสบทบทุนในการจัดกิจกรรมนั้นโดยข้ออ้างสำคัญคือเป็นการร่วมทำบุญนั่นเอง

รูปแบบที่ ๗ การเชิญชวนร่วมทำบุญสร้างวัดอุมงคล สร้างรูปบูชาและพระพุทธรูป

ความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปมาจากศรัทธาในพระพุทธศาสนา ถือเป็นคติที่มีมาช้านาน ในขณะที่วัตถุมงคลเป็นของที่พืงมีแนวคิดในความหมายใหม่ แต่เดิมรูปแบบการสร้างพระพิมพ์เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการสืบทอดพระศาสนา เพื่ออุทิศส่วนกุศล เพื่อสร้างบุญบารมีแสดงให้เห็นความรุ่งเรืองทางศาสนา แม้ว่าคติดังกล่าวยังคงสืบทอดมาแต่เหตุผลในปัจจุบันกลับกลายเป็นช่องทางแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มบุคคล โดยเฉพาะในเรื่องพุทธพาณิชย์ เนื้อหาที่มีการดำเนินการในปัจจุบันก็คือ เป็นช่องทางใน

การระดมศรัทธาเพื่อรับบริจาคทุนทรัพย์เชิญชวนร่วมเป็นเจ้าภาพ (โดยการบริจาคทรัพย์) เนื่องด้วยเพราะ เป็นกิจกรรมที่ต้องใช้เงินมาก โดยเฉพาะในปัจจุบันหลายวัดนิยมสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่แม้ว่าข้ออ้างที่มักนำมาใช้คือเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน เพื่อสืบทอดพระพุทธรศาสนา ข้อวิจารณ์หนึ่งที่ตามมาคือเป็นการสร้างเพื่อต่อลาภสักการะหวังผลให้พุทธศาสนิกชนเดินทางมาราบไหว้สักการะเป็นช่องทางในการหารายได้ต่อไป ทั้งนี้กิจกรรมการเชิญชวนหล่อพระ สร้างพระประธาน สร้างพระแทนตนเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่นำไปสู่การต่อยอดสร้างกิจกรรมที่เป็นช่องทางแสวงรายได้ อย่างอื่นๆ ได้อย่างต่อเนื่อง เช่น พิธีพุทธาภิเษก พิธีบวงสรวงฉลองเบิกพระเนตร เป็นต้น

รูปแบบที่ ๘ การเชิญชวนทำบุญก่อสร้างสาธารณสมบัติ การสร้างบุญปลูกสังฆรณ์เสนาสนะ

พุทธศาสนิกชนมีความเชื่ออย่างหนึ่งว่า หากต้องการให้ได้บุญมากก็ต้องสร้างวัดวาอาราม การสร้างโบสถ์วิหารถือว่าสร้างสิ่งก่อสร้างให้กับวัด จะทำให้อานิสงส์ผลบุญกุศลแรงในสมัยก่อนการสร้างวัดจะเป็นหน้าที่ของคฤหัสถ์เป็นผู้ดำเนินการเมื่อสร้างเสร็จแล้วจึงไปนิมนต์พระมาอยู่ดูแล ในสมัยปัจจุบันดูเหมือนจะเป็นหน้าที่ของพระเองเป็นผู้ดำเนินการเอง เมื่อจะมีการสร้างวัดก็จะเป็นการพัฒนาจากการเป็นที่พักสงฆ์ หรือวัดร้าง มีพระสงฆ์เชิญชวนทำบุญทอดผ้าป่า ทอดกฐิน รับบริจาคหาปัจจัยเป็นค่าใช้จ่ายในการสร้างบุญปลูกสังฆรณ์ เสนาสนะต่างๆ เช่นสร้างกุฏิ พระอุโบสถ ศาลาปฏิบัติธรรม หอสวดมนต์ หอระฆัง บำรุงเสนาสนะต่างๆ ภายในวัด รวมถึงการเชิญชวนทำบุญก่อสร้างสาธารณสมบัติให้ชุมชน เช่น สร้างห้องเรียน สร้างโรงเรียน โรงพยาบาล สร้างถนน สะพาน โดยการเชิญชวนทำบุญซื้อ อัฐิ หิน ปูน ทราย แผ่นสังกะสี การตอบแทนที่ทางวัดให้กับผู้ร่วมบริจาคอย่างเป็นรูปธรรม

นอกเหนือไปจากการให้วัตถุมงคล ปัจจุบันบางวัดก็แจกลอตเตอรี่ให้ผู้ร่วมทำบุญ ออกใบอนุโมทนาบัตรที่สามารถนำไปลดหย่อนภาษีได้ และเจ้าภาพผู้ร่วมบริจาคด้วยจำนวนยอดเงินตามที่ทางวัดระบุจะได้รับการจารึกชื่อบนสิ่งปลูกสร้างนั้นไว้เป็นอนุสรณ์

รูปแบบที่ ๙ การทำบุญไถ่ชีวิตโคกระบือ และการทำบุญซื้ออาหารให้สัตว์ต่างๆ

การทำบุญไถ่ชีวิตโคกระบือเป็นรูปแบบการทำบุญอย่างหนึ่งที่จะเป็นพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาจากการที่ผู้มาทำบุญนิยมทำ คือ การปล่อยนกปล่อยปลา ด้วยความเชื่อที่เชื่อว่าเป็นการให้ชีวิตเป็นการสร้างกุศลที่สำคัญอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้วยการให้ชีวิตสัตว์ใหญ่ยิ่งได้กุศลมากกว่าไปถึงความเชื่อที่ว่า การปล่อยสัตว์บางชนิดจะช่วยให้ได้อานิสงส์บางอย่างสอดคล้องกับชื่อของสัตว์ชนิดนั้นๆ ในปัจจุบันหลายวัดนิยมกันคอกเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงนกเลี้ยงปลาไว้โดยมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องตามมาคือการซื้ออาหารให้สัตว์ต่างๆ ที่วัดได้เลี้ยงไว้ เช่น มีซุ้มขายหญ้าแห้งหรือหญ้าสด โดยอาจจะมิได้รับบริจาค หรือมีเจ้าหน้าที่คอยขายหญ้าให้สำหรับโค กระบือ ที่มีป้ายเชิญชวนให้ร่วมทำบุญไถ่ชีวิตโคกระบือ มีกิจกรรมทำบุญให้ทานโดยการให้นมแพะ ให้นมแกะ ให้นมหมูจืด ให้อาหารปลา บางวัดที่ติดแม่น้ำลำคลองก็จะมี การจัดซุ้มขายขนมปังสำหรับเป็นอาหารปลา แม้บางวัดจะไม่ได้อยู่บริเวณแม่น้ำลำคลองก็จัดสร้างบ่อเลี้ยงปลาขนาดใหญ่บ้างเล็กบ้างสำหรับกิจกรรมการทำบุญให้อาหารปลาโดยเฉพาะ บางวัดมีกิจกรรมเชิญชวนให้อาหารปลาคาร์ฟด้วยขบวนในบ่อปลาบางวัดมีตู้ขายอาหารปลาหยอดเหรียญแบบอัตโนมัติ เชิญชวนซื้ออาหารเพื่อเลี้ยงสัตว์เหล่านั้น ซึ่งนอกเหนือไปจากการได้บุญจากการซื้ออาหารให้สัตว์ต่างๆ เหล่านี้แล้ว บางวัดก็มีคำอธิบายว่ารายได้จากการรับบริจาคซื้ออาหารสัตว์จะนำไปสร้างโรงพยาบาลให้ชุมชนอีกต่อหนึ่งด้วย

ป้ายเชิญชวนเป็นเจ้าภาพการไถ่ชีวิตโคกระบือ มักจะมีการให้ข้อมูลโน้มน้าวใจว่า การไถ่ชีวิตโคกระบือนี้เป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่เป็นการให้ชีวิตเป็นทาน ซึ่งนอกจากจะได้บุญจากการให้ชีวิตโคกระบือที่ได้มาจากโรงฆ่าสัตว์แล้ว เมื่อทางวัดนำไปมอบให้กับเกษตรกรที่ยากไร้ ทำให้ผู้ร่วมทำบุญยังได้บุญจากการได้ช่วยเหลือเกษตรกรชาวนาที่ยากจนได้มีวัวควายไปใช้ทำงานทางด้านเกษตรกรรมได้ด้วย ทั้งนี้ นอกจากเป็นการได้ร่วมทำบุญกับทางวัดแล้ว ค่าเชิญชวนที่มักใช้ประกอบการเชิญชวนคือเป็นการทำบุญที่จะถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในวโรกาสต่างๆ

รูปแบบที่ ๑๐ การเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

กิจกรรมที่พุทธศาสนิกในสมัยก่อนนิยมทำคือ การเดินทางไปจาริกแสวงบุญประกอบศาสนกิจตามสถานที่สำคัญทางศาสนา ในปัจจุบันวัดได้กลายเป็นจุดสนใจของนักท่องเที่ยวตามความนิยมของชาวต่างชาติ ในการเดินทางมาเยี่ยมชมความงามของศาสนาสถาน เช่น วัดพระแก้ว วัดโพธิ์ วัดสุทัศน์ วัดเหล่านี้เป็นวัดที่มีนักท่องเที่ยวนิยมเดินทางไป เที่ยวชมความงาม จำนวนมาก ทำให้วัดสามารถเก็บค่าเข้าชมจากนักท่องเที่ยวได้ จำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้นก็หมายถึง ยอดรับเงินบริจาคจากกิจกรรมช่องทางต่างๆ วัดหลายวัดเริ่มมีการเก็บค่าเข้าชมจากนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ แม้จะยังไม่มีเก็บจากนักท่องเที่ยวชาวไทย แต่นโยบายการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น กระแสความนิยมในเรื่องการทำบุญไหว้พระ ๙ วัดที่ดึงดูดให้คนเดินทางไปวัดต่างๆ เพื่อกราบไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ให้ได้ ๙ วัดใน ๑ วัน ด้วยความเชื่อว่า ถ้าสามารถทำบุญได้ ๙ วัดใน ๑ วันจะได้านิสงส์มากได้เปลี่ยนแปลงวิธีคิดในการแสวงหารายได้จากการสร้างจุดเด่นต่างๆ ให้แก่ทางวัดเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาที่วัด เช่น การสร้างวัดให้ดูโอ่อ่า สวยงามดูปราสาทราชวังหลายวัด

นิยมสร้างที่มีความสำคัญทางศาสนาจำลอง รูปประติมากรรม ภาพเหตุการณ์ตามพุทธประวัติ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเยี่ยมชม เช่น สังฆนิยสถาน ๔ ตำบล สัตตมหาสถาน จำลองพระธาตุอินแขวนจำลองรวมไปถึงพิพิธภัณฑ์ต่างๆ หรือสร้างรูปพระพุทธรูป พระเกจิ รูปสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่มีขนาดใหญ่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมาสักการบูชาบางวัดจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น ลิฟต์ บันไดเลื่อน รถรางไฟฟ้า ห้องน้ำสะอาดติดแอร์มีตลาดให้จับจ่ายใช้สอย เลือกซื้อหาอาหารสิ่งของเครื่องใช้ของฝากตอบสนองความต้องการให้กับนักท่องเที่ยวเป็นสำคัญ การเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนี้มีเป้าหมายหลักอยู่ที่การเป็นหนทางในการดึงดูดคนให้มาที่วัด ซึ่งไม่ใช่เพียงแค่เพื่อการชักชวนคนให้มาเที่ยวที่วัดเพื่อเที่ยวชมความงามเท่านั้น นโยบายดึงดูดคนมาที่วัดจะทำวัดให้เป็นตลาดเป็นสถานที่สำหรับการซื้อหาแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการที่จะทำให้ทางวัดมีรายได้จากการให้เช่าพื้นที่ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนมีรายได้จากสินค้า และบริการตามเชื่อความศรัทธาต่างๆ ที่วัดได้จัดเตรียมไว้นั่นเอง

๓.๒ วิธีการทางพาณิชย์ของพุทธพาณิชย์

หากพิจารณาที่มาของรายได้ของวัดในอดีต ดังที่บันทึกไว้ในหนังสือเรื่องวิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย ได้ให้ข้อมูลว่า วัดในกรุงเทพมหานครในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๒๘) มีแหล่งที่มาของเงินผลประโยชน์หรือรายได้ของวัดที่สำคัญ ๖ แหล่ง คือ ๑. เงินรายได้จากค่าเช่าที่ดินและการขายที่ดิน ๒. เงินรายได้จากค่าเช่าอาคารและตึกแถวของวัด ๓. เงินรายได้จากการจัดงานเทศกาลประจำปีและเทศกาลอื่นๆ ของวัด ๔. เงินรายได้จากการจัดการฌาปนกิจศพในวัด ๕. เงินรายได้จากการให้เงินกู้และดอกเบี้ยจากธนาคาร ๖. เงินรายได้จากการบริจาคเพื่อปฏิสังขรณ์วัดหรือเพื่ออุทิศบำรุงแก่วัดในรูปแบบอื่นๆ (อุทิศ จินนิพนธ์สกุล,

๒๕๒๘) เทียบกับรูปแบบต่างๆ ทั้ง ๑๐ รูปแบบที่ได้แสดงแยกแยะรูปแบบที่เป็นช่องทางในการหารายได้ด้วยกิจกรรมที่มีลักษณะเป็นพุทธพาณิชย์เหล่านี้มีความแตกต่างที่ชัดเจนในการอาศัยความเชื่อ ความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา มาเป็นช่องทางในการสร้างกิจกรรมเพื่อแสวงหารายได้ในอดีตซึ่งอาจจะตีความได้ว่าเกี่ยวเนื่องกับศรัทธา ในแง่ที่ว่าเนื่องจากพุทธศาสนิกชนมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเช่นกัน แต่ด้วยเห็นว่าวัดไม่สามารถประกอบกิจกรรมทางพาณิชย์ได้จึงมีการถวายเป็นที่ดินให้ทางวัดเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการให้เช่าใช้ที่ดิน รวมถึงเงินรายได้จากการธรรมากรรมที่เกิดจากกิจกรรมทางธนาคาร รายได้จากการจัดการฌาปนกิจศพและรายได้จากการจัดงานเทศกาลประจำปีและเทศกาลอื่นๆ ที่เคยดำเนินการมาในอดีตยังเป็นรูปแบบที่มีอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้ อาจจะพิจารณาได้ว่า พิธีกรรมที่วัดจัดบริการให้กับชุมชนในอดีตก็เป็นไปตามวิถีในการจัดการให้ดำเนินไปตามวิถีชีวิตไม่ได้มีลักษณะที่เป็นไปในทางมุ่งผลประโยชน์ที่ซับซ้อนดังเช่นในปัจจุบัน

ทั้งนี้จะสังเกตได้ว่ากิจกรรมพุทธพาณิชย์ในปัจจุบันมีเป้าหมายที่ชัดเจนคือการได้มาซึ่งรายได้ โดยอาศัยความเชื่อความศรัทธาที่มีต่ออานิสงส์ของผลบุญที่ได้จากการทำทาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเลื่อมใสศรัทธาที่มีต่ออิทธิปาฏิหาริย์เป็นแรงผลักดันที่สำคัญในการชักจูงให้ผู้คนในสังคมปัจจุบันเข้าหาวัดถลุงคล เครื่องรางของขลัง และพิธีกรรมต่างๆ เพื่อบรรลุความสำเร็จดังที่ตนมุ่งหวัง

วิธีการทางการตลาดของพุทธพาณิชย์ อาศัยความเชื่อและความศรัทธาที่ดูเหมือนเป็นความเชื่อความศรัทธาที่มาจากโน้ตศันทางพระพุทธศาสนา เช่น ทาน บุญ อิทธิปาฏิหาริย์ พุทธคุณอาศัยความเชื่อพื้นฐานของชาวพุทธในเรื่องอานิสงส์ของการทำบุญทำทาน มีพระสูตรในพระไตรปิฎกหลายบทที่แสดงความสำคัญของการทำบุญโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำบุญด้วยการให้ทาน ซึ่งการ

ให้ท่านบางรูปแบบก็จำเป็นต้องใช้ทรัพย์สินที่เป็นเงินทองในการสร้างเสริมบุญบารมีเช่นเดียวกันกับเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ก็เป็นเรื่องที่มีปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์พุทธศาสนา เรื่องเล่านี้ ซึ่งถูกนำมาใช้ในบริบทที่ต่างออกไปจากเดิม เป็นเรื่องเล่าที่น้อมนำความเชื่อความศรัทธา จูงใจ ให้เหตุผล สร้างกระแสกระตุ้นเร้าความต้องการของคนที่ต้องใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ มีการให้ความหมายใหม่ให้สอดคล้องกับการสร้างเรื่องเล่าทางการตลาดที่มีเป้าหมายเพื่อรายได้ผลกำไรทางธุรกิจการดำเนินการทางการตลาดมีฐานะที่เป็นวิธีการทางธุรกิจที่มีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนการทำให้สินค้าและบริการส่งผ่านจากผู้ผลิตและผู้ให้บริการไปยังผู้บริโภคสื่อมวลชนและการโฆษณาจัดเป็นเครื่องมือทางการตลาดที่สำคัญสำหรับกิจกรรมพุทธ-พาณิชย์ มโนทัศน์ในเรื่องบุญและอิทธิปาฏิหาริย์เป็นมโนทัศน์สำคัญที่ถูกใช้ในการสร้างความต้องการบริโภคด้วยวิธีการโฆษณาทั้งด้วยวิธีการดั้งเดิมคือการบอกเล่าปากสู่ปาก ไปจนถึงการสื่อสารมวลชนสมัยใหม่ ที่สร้างข่าวสารให้แพร่กระจายเหมือนเชื้อไวรัสตามเทคนิควิธีการสร้างข่าวสารสมัยใหม่ให้ข่าวสารข้อมูลผลิตภัณฑ์ ราคา ช่องทางการกระจายสินค้าสร้างตลาด มีกรรมวิธีการส่งเสริมการขาย การตลาดเชิงกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ เช่น การใช้ดารารหรือคนที่มีชื่อเสียงช่วยโปรโมทพิธีกรรมต่างๆ สร้างกระแสความนิยมนอกเหนือจากการสร้างการรับรู้เรื่องเล่าที่อิงอาศัยความเชื่อในเรื่องบุญ และอิทธิปาฏิหาริย์ มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างคุณค่าให้กับสินค้าและบริการในเชิงพุทธพาณิชย์ สื่อโฆษณาและเรื่องเล่าทั้งหลายถูกออกแบบสร้างมาเพื่อเสริมสร้างทัศนคติ ความเชื่อมั่น และค่านิยมในทางที่ดีต่อสินค้า กระตุ้นให้เกิดความต้องการในการใช้บริการสินค้านั้นๆ ก่อให้เกิดการตัดสินใจตามที่ผู้ผลิตต้องการในการเข้าถึงสินค้าและบริการในเชิงพุทธพาณิชย์ที่มีความเชื่อความศรัทธาเป็นพื้นฐาน

ความเชื่อในเรื่องอานิสงส์แห่งผลการประกอบซึ่งอามิสบูชา เชิญชวนให้ผู้มีจิตศรัทธาในบุญกุศลมุ่งหวังผลกำไรในการทำบุญหวังว่า บุญจะช่วยส่งผลให้อุปสรรคทั้งหลายอันบังเกิดมีในชะตาชีวิต ทุเลาเบาบางลงและอันตรายอันสูญสิ้นไปในที่สุด ทั้งความเชื่อในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ ความศรัทธาในพระพุทธรูปที่เสริมสร้างความหมายใหม่มุ่งเน้นไปที่อิทธิปาฏิหาริย์ดลบันดาลส่งเสริมให้ประสบความสำเร็จ ความสะดวก สุข ความเจริญ ความสำเร็จ ได้สมปรารถนาได้อย่างรวดเร็ว เป็นเรื่องเล่าที่น้อมนำความเชื่อความศรัทธา จูงใจ ให้เหตุผล สร้างกระแสกระตุ้นเร้าความต้องการของคนที่ต้องใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางเศรษฐกิจและการดำเนินชีวิตที่ไม่มั่นคง

๔. ผลกระทบ : ข้อดีและข้อเสียของพุทธพาณิชย์

สถาบันทางพระพุทธศาสนามีบทบาทหน้าที่ในหลายด้าน โดยในหนังสือคู่มือติดตามประเมินผลการจัดกิจกรรมที่เป็นมาตรฐานสำหรับวัดของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ แนะนำว่า การพัฒนาวัดให้สมบูรณ์ครบถ้วนต้องให้มีการพัฒนาวัดแบบบูรณาการ ให้มีการเชื่อมโยงกิจกรรมของวัดให้สอดคล้องกับการบริหารงานคณะสงฆ์และให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยบูรณาการให้สอดคล้องกับการกิจ ๖ ด้านของมหาเถรสมาคม ดังนี้ ๑. ด้านการปกครอง ๒. ด้านการศาสนศึกษา ๓. ด้านการเผยแผ่ ๔. ด้านการสาธารณูปการ ๕. ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ๖. ด้านการสาธา รณสงเคราะห์ภารกิจใน ๖ ด้านดังกล่าวนี้จะมีเป้าหมายในการดำเนินกิจกรรมเพื่อการบรรลุเป้าหมายในการเผยแผ่พระธรรมวินัยเป็นสำคัญสอดคล้องกับพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วง
ทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของ
มนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง
ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวก
เธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความ
สุขแก่ชนหมู่มา เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพ
และมนุษย์”

(วิมพา. (แปล) ๔/๓๒/๔๐)

ข้อเสนอในเรื่องการดำเนินบทบาทเน้นให้มีการเชื่อมโยงกิจกรรมของวัดให้สอดคล้องกับการบริหารงานคณะสงฆ์และให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เป็นคำแนะนำที่เสนอให้ดำเนินกิจกรรมตามความต้องการและสถานะของสังคม ในแง่หนึ่งการดำเนินกิจกรรมเหล่านั้นเป็นกิจกรรมที่ต้องมีทุนมีปัจจัยอุดหนุนกิจกรรมในด้านต่างๆ หากพิจารณาสภาพเศรษฐกิจของสังคมที่ดำเนินไปภายใต้การขับเคลื่อนของเงินตรา ในแง่นี้วัดและพระสงฆ์ก็จำเป็นต้องประยุกต์วิธีเพื่อความอยู่รอดทางเศรษฐกิจด้วยการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม วัดหลายแห่งมุ่งประกอบกิจกรรมทางพาณิชย์ กล่าวคือ จัดหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินและที่ดินของวัด การณรงคให้มีการบริจาคทุนและทรัพย์สินแก่วัด และการคิดค่าบริการตอบแทนการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การใช้สถานภาพนักบวช เช่นเดียวกันกับวัตถุมงคล เครื่องรางของขลังต่างๆ และพิธีกรรมทางพุทธพาณิชย์ ล้วนเกิดขึ้นด้วยมีความต้องการในมิติทางด้านจิตวิญญาณของประชาชนที่ต้องการขวัญกำลังใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจจากอำนาจเหนือธรรมชาติ กิจกรรมพุทธพาณิชย์เหล่านี้มีข้ออ้างเหตุผลและความจำเป็นส่วนหนึ่งมาจากการกิจการดำเนินบทบาทตามความคาดหวังของสังคม ในฐานะที่เป็นสถาบันที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในทางกลับกันประชาชน

ที่ได้มาใช้บริการเหล่านี้ก็ตอบแทนด้วยทุนและปัจจัยซึ่งจะทำให้สถาบันทางพระพุทธศาสนาสามารถดำเนินกิจกรรมในด้านต่างๆ บรรลุเป้าหมายตามภาระหน้าที่ที่สังคมคาดหวังต่อสถาบันพระพุทธศาสนาได้ดังที่จะอธิบายในข้อดีของพุทธพาณิชย์ดังนี้

๔.๑ ข้อดีของพุทธพาณิชย์

๑. พุทธพาณิชย์เป็นกิจกรรมที่มีการดำเนินการโดยมีเป้าหมายเพื่อการแสวงหาผลกำไรเป็นตัวเงินเป็นสำคัญ สถาบันทางพระพุทธศาสนาหลายแห่งใช้เป็นหนทางในการระดมเงินทุนสำหรับทำกิจกรรมขององค์กร ในแง่นี้ ข้อดีของพุทธพาณิชย์ คือ ความสามารถในการบรรลุวัตถุประสงค์ตามบทบาทของศาสนาที่ควรจะเป็น ควรจะทำให้สามารถดำเนินไปได้เป็นปกติ ด้วยมีเงินทุนสำหรับทำกิจกรรมนั้นจากการดำเนินกิจกรรมพุทธพาณิชย์ในแง่นี้ ข้อดีในข้อนี้ก็คือทำให้สถาบันทางศาสนา/วัดนั้น มีรายได้เป็นตัวเงินเพื่อนำไปใช้สอยในกิจการต่างๆ ตามที่ตั้งความมุ่งหมายไว้ (ในกรณีที่มีการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ โปร่งใส ดำเนินไปด้วยเจตนาที่ดี) กิจกรรมพุทธพาณิชย์ทำให้วัดสามารถระดมเงินทุนสำหรับทำกิจกรรมเพื่อสาธารณะประโยชน์ได้ตามความต้องการของประชาชน หรือชุมชน การสร้างสาธารณูปโภค สาธารณะสมบัติ เช่น ถนน ประปา สะพานการดำเนินกิจกรรมพุทธพาณิชย์ได้ช่วยรัฐในการสงเคราะห์ชาวบ้านในกิจการที่รัฐไม่มีความสามารถ หรือไม่มีพร้อม

๒. ถ้าการทำกิจกรรมพุทธพาณิชย์นั้นเกิดขึ้นด้วยความร่วมมือกันระหว่างวัดกับชุมชนด้วยความพร้อมเพรียง คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง มีการร่วมประชุมปรึกษาหารือระหว่างวัดกับชุมชน ในแง่นี้กิจกรรมดังกล่าวย่อมเป็นโอกาสให้พระได้พบกับชาวบ้าน ชาวบ้านได้รู้จักพระ พระได้มีโอกาสแนะนำศรัทธาปสาทะ สร้างแนวทางอันเป็นกุศโลบายในการชักนำและน้อมนำ

ประชาชนให้เข้าถึงหลักธรรมคำสอน ให้เห็นความสำเร็จในการนำหลักธรรมคำสอนไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

๓. การสร้างบุญกุศลด้วยการบริจาคทานให้กับทางวัดได้นำไปใช้ในกิจกรรมต่างๆ โดยลักษณะของการให้เหตุผลในเรื่องการทำบุญกุศลด้วยการบริจาคทานในกิจกรรมทางพุทธพาณิชย์ในรูปแบบต่างๆ นี้โดยลักษณะของการทำบุญด้วยการบริจาคทานก็เป็นไปตามแนวฝึกพัฒนาตนเองให้รู้จักลดละความเห็นแก่ตัว การรู้จักช่วยเหลือให้ทานแก่ผู้อื่นก็เป็นการฝึกคุณธรรมในด้านเมตตา การได้ทำบุญกุศลด้วยการบริจาคทรัพย์ตามกำลังของตนน้อมนำไปสู่จากะที่ความเสียสละให้ลดละความยึดมั่นถือมั่น เหล่านี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า หากไม่ยึดติดในเรื่องผลตอบแทนของบุญให้ได้ตามความคาดหวัง การทำบุญทำทานตามกิจกรรมพุทธพาณิชย์เป็นโอกาสในการฝึกพัฒนาตนให้ไปตามหลักคำสอน

๔. ปัจจุบันนี้กิจกรรมในการสร้างพระสร้างเหรียญ วัดมุนจล เครื่องรางของขลังต่างๆ ตามแนวทางของพุทธพาณิชย์ ด้วยการอ้างเหตุผล ทั้งในเรื่องเจตนาเพื่อช่วยสร้างสาธารณประโยชน์ นำปัจจัยรายได้ไปใช้ในกิจการพระพุทธศาสนา ที่จัดสร้างขึ้นในโรงกาสด่างๆ รวมไปถึงการน้อมนำศรัทธาสร้างกุศลจิตจากการเข้าร่วมพิธีกรรมทั้งหลาย ทำให้เห็นข้อดีที่ได้จากพุทธพาณิชย์ที่ได้จากการเข้าร่วมพิธีกรรมแห่งความเชื่อความศรัทธา และการใช้วัตถุมงคลเครื่องรางของขลังในฐานะที่เป็นตัวแทนของพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ คือ เป็นอุปกรณ์สร้างขวัญสร้างกำลังใจ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจทำความดี เป็นตัวแทนกระตุ้นเตือนเพื่อระลึกถึงคุณความดีของผู้สร้าง เช่น เกจิอาจารย์ที่มีศิลาจารวัตรอันน่าเลื่อมใสเคารพบูชาให้เป็นอนุสติ พุทธานุสตรระลึกถึงคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้มีสติระลึกทั่วทั้งพร้อมในการดำเนินกิจกรรมการงานต่างๆ ให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท เหล่านี้น่าจะเป็นข้อดีอีกประการหนึ่งของการใช้วัตถุมงคลรวมถึงพิธีกรรมอันเป็น

เครื่องมือในการสร้างเรื่องเล่าแห่งความเชื่อความศรัทธาตามแนวทางของกิจกรรมพุทธพาณิชย์

๔.๒ ข้อเสียของพุทธพาณิชย์

ในพระวินัยได้กล่าวไว้ว่า สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้แก่พุทธสาวก เป็นเหมือนด้ายที่ร้อยดอกไม้ นานาพรรณที่กองอยู่บนแผ่นกระดาน เมื่อเอาด้ายร้อยคือพระวินัยร้อยเอาดอกไม้ นานาพรรณซึ่งเปรียบกับสาวกชั้นหลังๆ ที่ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ เมื่อได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ย่อมไม่ถูกลมพัดกระจัดกระจายไป เพราะเอาด้ายคือพระวินัยร้อยเอาไว้ เมื่อหมดพระพุทเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว พระสาวกเหล่านั้นก็ยังพาให้พรหมจรรย์แห่งพระศาสดาดำรงอยู่นาน เพื่อดำเนินตามพระวินัย แม้เมื่อหมดพระพุทเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นานฉนั้น (วิ.มหา. (แปล)๑/๒๐/๑๒) การศึกษาพระวินัยจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นเครื่องกำหนดขอบเขตของวิถีแห่งการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

๑. ถ้าการดำเนินกิจกรรมพุทธพาณิชย์นั้นดำเนินโดยพระสงฆ์ ข้อเสียข้อแรกก็คือ เป็นเรื่องการทำผิดพระวินัยมีพระวินัยอย่างน้อย ๒ ข้อ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินกิจกรรมพุทธพาณิชย์ของสถาบันพุทธศาสนา ในพระวินัยปิฎก รุปีสิกขาบทซึ่งว่าด้วยการรับทองและเงินตรา แสดงเหตุการณ์ที่ว่าด้วยพระอุปนันทศากยบุตรถูกชาวบ้านตำหนิ ประณาม ว่าพระอุปนันทศากยบุตรรับรูปียะ เมื่อพระผู้มีพระภาครับสั่งประชุมสงฆ์ สอบถามพระอุปนันทศากยบุตร และพระอุปนันทศากยบุตรทูลรับว่าจริง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นแสดงว่า “ก็ ภิกษุใด รับหรือใช้ให้ผู้อื่นรับทองและเงิน หรือยินดีทองและเงินที่เขาเก็บไว้ให้ต้องอาบัติ

นิส-สัคคิยาปจิตตีย์” (วิ.มหา. (แปล) ๒/๕๘๒/๑๐๓) เช่นเดียวกันกับรูปียสังโฆหารสิกขาบทข้อต่อเนื่องกันเล่า เหตุการณ์ที่ภิกษุฉัพพัคคีย์ทำการแลกเปลี่ยนรูปียะชนิดต่างๆ กันจนพวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า โฉนดพวกภิกษุฉัพพัคคีย์จึงทำการแลกเปลี่ยนรูปียะชนิดต่างๆ เหมือนพวกคฤหัสถ์ที่ยังบริโภคมกมเล่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกเลิกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้ คือ “ก็ ภิกษุใดทำการแลกเปลี่ยนกันด้วยรูปียะชนิดประการต่างๆ ต้องอาบัตินิสสัคคิยาปจิตตีย์” (วิ.มหา. (แปล) ๒/๕๘๓/๑๑๒) สิกขาบททั้งสองข้อที่ยกมา แสดงให้เห็นว่า การที่ภิกษุรับเงินรับทอง หรือรับสิ่งที่ใช้แทนเงินได้ และการที่ภิกษุใช้เงินทองแลกเปลี่ยนซื้อขายที่เป็นไปตามวิธีการทางธุรกิจ เป็นการผิดพระวินัยพระสงฆ์ไม่สามารถรับเงินทองหรือใช้เงินทองซื้อขายแลกเปลี่ยนในการใดได้ถือเป็นนิสสัคคิยา ต้องสละทิ้งในท่ามกลางสงฆ์ อาบัติปจิตตีย์ในเรื่องนี้จึงตกไปได้ (วิ.มหา. (แปล) ๒/๕๘๔/๑๐๔ และ วิ.มหา. (แปล) ๒/๕๘๕/๑๑๔)

ทั้งนี้หากพิจารณาในด้านที่บางสื่อบางโฆษณา มุ่งเป้าหมายคือผลกำไรไว้เป็นเป้าหมายในทางธุรกิจ สร้างโฆษณาชวนเชื่อ ใช้ความพยายามทุกรูปแบบสร้างกลยุทธ์ต่างๆ ในการดึงคนมาให้เข้าร่วมเป็นผู้ซื้อผู้ใช้สินค้าและบริการทางพุทธพาณิชย์ให้มากที่สุด ด้วยโฆษณาที่เกินความเป็นจริงอวดอ้างอิทธิปาฏิหาริย์ก็จะเป็นการหลอกลวง เข้าข่ายการอวดอุตริมนุสธรรมต้องอาบัติปาราชิก ซึ่งจะเห็นได้ว่าการโฆษณาที่น่าจะเข้าข่ายการผิดพระวินัยในแง่ที่เกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง

๒. ข้อเสียของการดำเนินกิจกรรมพุทธพาณิชย์เป็นผลต่อเนื่องมาจากการที่พระสงฆ์เข้าไปมีส่วนเป็นผู้ประกอบการสอดคล้องกับพระวินัยในข้อข้างต้น ผลที่ตามมาก็เป็นดังที่พระพุทธองค์ทรงตำหนิ คือ เป็นการกระทำที่ไม่เป็นไปเพื่อความน่าเลื่อมใส (เพราะ) การกระทำอย่างนี้มีได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำ

คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลยเป็นการเลี้ยงชีพผิดสมณสาธูป ถ้าพระภิกษุสงฆ์หลอกลวงผู้อื่นด้วยการอวดอุตริมนุสธรรม ใช้เงินลงทุนหาประโยชน์ ต่อлагด้วยลาภ ทำพิธีเสกเป่าเวทมนต์ เหล่านี้ล้วนเป็นการกระทำที่ถือเป็นอนธนา ซึ่งหมายถึง การเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควรแก่พระภิกษุสงฆ์ดังที่ได้ปรากฏในเรื่องมหาศีล (ที.สี. (แปล) ๙/๒๐๕-๒๑๑/๖๔-๗๒)

ภาพลักษณ์ที่ปรากฏต่อสังคมที่วัดได้ดำเนินกิจกรรมทางพุทธพาณิชย์โดยการมุ่งแสวงหารายได้เป็นเป้าหมายสำคัญ ทำให้พุทธศาสนิกชนเห็นว่าพระสงฆ์ไม่ประพฤติตามพระธรรมวินัย ก็จะนำมาซึ่งความเสื่อมศรัทธา ไม่สร้างความน่าเลื่อมใส เป็นสิ่งที่ประชาชนติเตียน (โลกวัชชะ) พุทธศาสนิกชนที่มีความรู้มั่งง่ากิจกรรมเหล่านั้นไม่ใช่กิจของสงฆ์ เป็นสิ่งที่พระสงฆ์ไม่ควรกระทำ นำมาซึ่งความเสื่อมศรัทธาในพระสงฆ์ที่ได้ดำเนินการนั้นๆ

๓. เนื่องด้วยกิจกรรมพุทธพาณิชย์กระตุ้นเร้าความต้องการด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ การบนบานศาลกล่าวต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติประชาชนถูกชักชวนให้หันเหออกจากหลักธรรมคำสอน เป็นช่องทางให้พูดได้ว่าศาสนาอมมามาประชาชนด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ไม่เป็นไปเพื่อเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรมกล่าวคือ เมื่อพิจารณาตามเหตุผล หากเมื่อประชาชนส่วนหนึ่งไม่เลื่อมใสศรัทธา ประชาชนส่วนหนึ่งก็สนใจแต่ในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ ทำให้หันเหจากหลักธรรมคำสอน ก็จะไม่รู้ไม่เข้าใจในความหมายของพระธรรมคำสอน ผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือทำให้พระสัทธรรมก็จะไม่สามารถตั้งมั่นอยู่ได้

๔. ผลที่ตามมาอีกประการหนึ่งของความลบลื่อนไปแห่งความเลื่อมใสศรัทธาซึ่งปรากฏเกิดขึ้นเมื่อชุมชนไม่เห็นด้วยกับกิจกรรมพุทธพาณิชย์ที่วัดดำเนินการ ชุมชนก็ไม่ให้ความร่วมมือ วัดไม่เป็นของชุมชนความไม่เลื่อมใสศรัทธา ในกิจกรรมที่วัดดำเนินการสร้างความเห็นห่างระหว่างวัดกับชุมชน ไม่นำมาซึ่งการช่วยเหลือ

เกี่ยวกัน ดังเช่น ปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์พื้นที่ของทางวัด เมื่อวัดเห็นว่าพื้นที่เดิมที่วัดเคยให้เช่า ให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ แต่เมื่อวัดมองเห็นช่องทางในการนำพื้นที่นั้นๆ มาใช้ประโยชน์ในทางพาณิชย์ก็มักจะทำให้ทำให้เกิดกรณีฟ้องร้องกับผู้เช่าอาศัยเดิม เมื่อมุ่งผลประโยชน์ทางธุรกิจวัดก็ไม่ใช่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน

๕. พุทธพาณิชย์ทำให้ความหมายและหลักการของคำสอนคลาดเคลื่อนเพราะพุทธพาณิชย์เปลี่ยนความเชื่อให้เป็นสินค้า ใช้เงินซื้อหาวัตถุแห่งความเชื่อ บริการแห่งศรัทธา สร้างความต้องการของผู้บริโภคจากบุญและอธิปาฏิหาริย์ เมื่อมุ่งให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมจึงให้ความหมายและสร้างเรื่องเล่าที่ชักนำไปในทางที่ก่อให้เกิดการเข้าใจความหมายที่สับสนไม่ตรงกันกับหลักคำสอนที่แท้จริง เพราะมุ่งเน้นไปในเรื่องที่ตอบสนองความต้องการทางโลกทำให้เผลอจากพระธรรมคำสอน โดยนำหลักธรรมคำสอนไปผูกโยงกับความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ ผสมผสานเข้ากับอธิปาฏิหาริย์ ดังเช่นการอธิบายพุทธคุณในฐานะที่เป็นอำนาจวิเศษมีฤทธิ์ในด้านการสร้างความคงกระพัน แคล้วคลาดภัยอันตรายได้ก็ย่อมเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นความขัดกันขัดกับคำสอนในเรื่องกรรมและวิบาก เป็นต้น

๖. เมื่อมนต์สำคัญถูกบิดเบือนคลาดเคลื่อนไปตามเป้าหมายของการสร้างเรื่องเล่าที่มุ่งดึงดูดคนด้วยอธิปาฏิหาริย์ ความหมายที่เปลี่ยนไปตามหน้าที่ใช้สอยของวัตถุมงคล คุณค่าของวัตถุมงคลย่อมเปลี่ยนแปรไปตามความหมายที่ถูกมุ่งเน้นสร้างความเชื่อถือเฉพาะในด้านอธิปาฏิหาริย์พระเครื่องที่ถูกสร้างขึ้นมา เพื่อเป็นอนุสติ แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้ระลึกถึงพระธรรมคำสอน กลับกลายเป็นสินค้ามีราคาค่าเงินเครื่องรางของขลัง ปุชนิยวัตถุ รูปเคารพ ถูกสร้างขึ้นใหม่เพื่อนำไปต่อลาภสักการะไม่ได้ทำหน้าที่ในการน้อมนำทำให้ระลึกถึงพระธรรมคำสอนไม่ได้เป็นเครื่องเตือนใจให้

นำพระธรรมคำสอนมาใช้ในการดำเนินชีวิต มีสติตื่นรู้อยู่กับปัจจุบัน ความหมายและวัตถุประสงค์ที่ถูกสร้างขึ้นมาแต่เดิมกลับเปลี่ยนหายกลายเป็นสินค้าหรืออุปกรณ์เพื่อสร้างเสริมความเชื่อในด้านอธิปาฏิหาริย์

๗. พระสงฆ์สับสนในหน้าที่ของตน คิดว่าการหาเงินมาดูแลวัดเป็นหน้าที่ของตน หรืออาจจะมีความที่เพียงผู้ให้บริการในการประกอบพิธีกรรม การที่จะช่วยเหลือชาวบ้านได้ต้องเรียนคาถาอาคม ในแง่พระสงฆ์จึงไม่ได้ทำหน้าที่ของตน เพราะไม่เข้าถึงการศึกษาตามความหลักไตรสิกขา อันได้แก่ ๑. อธิศีลสิกขา ๒. อธิจิตตสิกขา ๓. อธิปัญญาสิกขาเมื่อภิกษุสงฆ์มุ่งแต่การทำงานในการหารายได้ตามแนวทางพุทธพาณิชย์ ก็ทำให้ไม่ได้อบรมตนพัฒนาตน ไม่เข้าใจว่าที่พึงที่แท้สำหรับตนสำหรับชนทั้งหลายแท้จริงแล้วคือ ตนที่อบรมตนได้เป็นอย่างดีแล้ว ตามหลักไตรสรณะ คือ การถึงซึ่งพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์ในความหมายที่ควรเข้าใจที่จะนำไปสู่การเห็นความจริงตามหลักคำสอน และที่สำคัญคือเมื่อพระภิกษุสงฆ์สับสนในหน้าที่ของตน ก็ทำให้พลาดการสร้างความจริงใจให้แก่ตนเพราะไม่ได้เรียนรู้ที่จะสร้างสัมมาทิฐิให้แก่ตนเองเกิดทิฐิวิบัติขึ้นแทน

๘. ผลเสียประการหนึ่งที่เกิดขึ้นแก่ประชาชน คือ ประชาชนที่หันไปพึ่งพิงพุทธพาณิชย์ก็อาจหลุดพ้นจากทุกข์อันเนื่องจากไม่เห็นหา ความอยากได้ อยากมีอยากเป็นนั้นเป็นสิ่งที่สร้างทุกข์ เพราะไม่เข้าถึงไม่เข้าใจหลักการที่ทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ แม้จะมีนโยบายการดึงคนเข้าวัด แต่กิจกรรมพุทธพาณิชย์ ไม่น้อมนำให้เกิดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเองตามหลักการของพระพุทธศาสนา พาไปไปสู่กิจกรรมการท่องเที่ยวแสวงบุญที่ฉาบฉวย ไม่นำไปสู่การเข้าถึงความหมายอันลึกซึ้งที่สุดแห่งศาสนาของตน เช่น เมื่อการทำบุญกลับไปมุ่งสิ่งของหรือวัตถุมงคล เกิดข้อเสียในแง่ที่ว่า ทำให้คนนั้นไม่เข้าถึงความจริง บุญกิริยานั้นไม่เป็นไปเพื่อขัดเกลาตนเอง

ยังสร้างความยึดติด ยังเสริมสร้างกิเลส เพราะให้ค่ากับการทำบุญว่าเป็นการลงทุน เพื่อเสริมสร้างความมั่งคั่งร่ำรวย ผิดหลักการของการทำบุญในแง่ที่ว่า เป็นไปเพื่อลดความยึดมั่นถือมั่นให้กับตนเอง

๙. พุทธพาณิชย์จัดวางตำแหน่งภารกิจของวัดด้วยความจำเป็นต้องการเงิน วัดแปรเปลี่ยนกลายเป็นตลาด สถานที่ท่องเที่ยว สถานที่แลกเปลี่ยนสินค้าและบริการแทนที่จะเป็นสถานที่ให้ธรรมศึกษาธรรม กลับวนวายสับสนไปด้วยนักท่องเที่ยวที่มาถ่ายภาพชมความงาม อันฉาบฉวย พิธีกรรมดำเนินไปด้วยอามิสบูชาไม่น้อยนำไปสู่ปฏิบัติบูชา วัดกลายเป็นสถานที่ที่ไม่เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม เพราะขาดความสงบอันเป็นปัจจัยสำคัญของความเป็นสถานที่อันเป็นสัปปายะ เพื่อการพัฒนาจิตตามหลักไตรสิกขาแม้จะมีสิ่งอำนวยความสะดวกสบายสร้างขึ้นมามากมายแต่สิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านั้นมิได้เป็นไปเพื่อการศึกษาระบบ รักษาระบบและให้ธรรมแต่อย่างใด

๑๐. พุทธพาณิชย์ก่อให้เกิดการการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานเพื่อเข้าไปใช้ประโยชน์ของพื้นที่ซึ่งมีการรื้อถอน ทำลาย ต่อเติม อาคารโบราณสถานที่ถือเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ การแสวงหาผลประโยชน์ด้วยพุทธพาณิชย์ทำให้เกิดทำลายโบราณสถานตามมรดกเก่าที่มีอาคารโบราณสถาน โบราณวัตถุถูกขุดรื้อทำลาย ด้วยข้ออ้างว่าขุดรื้อเพื่อบูรณะซ่อมแซมสภาพ ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ การสร้างบูรณะขึ้นใหม่เป็นเหตุผลเพื่อหาเงินทำบุญทอดกฐินสร้างอาคารศาสนสถานใหม่ขึ้นของกลุ่มผู้อาศัยหาผลประโยชน์แอบแฝงในแนนี้กิจกรรมพุทธพาณิชย์จึงทำให้เกิดการทำลายโบราณสถานโดยการต้องการที่จะใช้การสร้างของใหม่เป็นช่องทางในการทำ

๑๑. กิจกรรมพุทธพาณิชย์ไม่สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ เพราะไม่สร้างการตื่นรู้ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ปัญหาของพุทธพาณิชย์ในข้อนี้เป็นปัญหาอันเกี่ยวเนื่องด้วยความเชื่อไสยศาสตร์ ประชาชนจำนวน

หนึ่งสนับสนุนสินค้าและบริการของกิจกรรมพุทธพาณิชย์ ด้วยต้องการอาศัยอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติในการบรรลุเป้าหมายสิ่งที่ต้องการ แทนที่จะเป็นการแสวงหาความรู้ ใช้ความคิดวิจารณ์ญาณ พิจารณาตามหลักการของเหตุปัจจัยเพื่อบรรลุสิ่งที่มุ่งหวัง ในแนนี้ พุทธพาณิชย์ทำให้ปิดขวางพัฒนาการการเรียนรู้ซึ่งไม่ใช่เพียงแต่ตนเองเท่านั้น หากยังขัดขวางพัฒนาการของการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกันด้วย กลายเป็นชุมชน “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่” ปิดกั้นการใช้ความคิดไตร่ตรองเพื่อหาเหตุผลแสวงหาความรู้ด้วยวิจารณ์ญาณ ทั้งนี้เมื่อไม่คิดไม่ตั้งคำถาม ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะนำไปสู่การพัฒนาตนเองสังคมแห่งการเรียนรู้บนพื้นฐานของการอบรมกายอบรมจิตที่ยากที่จะบรรลุถึง

๑๒. พุทธพาณิชย์ทำลายรากฐานของพระพุทธศาสนา เพราะสร้างความคลาดเคลื่อนเบี่ยงเบนในเรื่องความหมาย อันเนื่องจากการมุ่งเน้นการสร้างความรู้สึกรู้สึกให้ค่าความสำคัญต่อความเชื่อความศรัทธาเพื่อบรรลุเป้าหมายของการสร้างผลกำไรจากการให้เข้าบูชาวัตถุมงคลหรือการเข้าร่วมพิธีกรรม ความหมายใหม่ที่สร้างคุณค่าให้กับนวัตกรรมของพุทธพาณิชย์ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการเข้าใจความหมายเดิม เช่น เกจิพุทธา นุสติ พุทธคุณ พุทธาภิเษกอริยสงฆ์ ศรัทธาเหล่านี้เป็นตัวอย่างของคำที่มีความหมายคลาดเคลื่อนไปเพื่อโน้มน้าวให้พึงพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในแนนี้จะเห็นได้ว่ากลไกและวิธีการของพุทธพาณิชย์ทำให้ไม่สามารถดึงคนเข้าสู่การเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา ที่จะพัฒนาดนให้เป็นที่พักแห่งตนได้ จึงไม่นำไปสู่การลดละความยึดมั่นถือมั่น จึงเป็นการทำลายรากฐานอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา พุทธพาณิชย์มุ่งเน้นแต่อธิปไตยทางพิธีจึงทำให้การเรียนรู้เข้าใจหลักคำสอน นำคำสอนไปใช้ให้ได้เห็นว่าคำสอนมีผลจริงเป็นอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ถูกละเลยไปเพราะพุทธพาณิชย์ทำให้ห่างไกลการความเข้าใจในความหมายของ พระพุทธศาสนา ในแง่ที่ว่าพุทธศาสนาศาสนา คือ คำสั่งสอนของ

พระพุทธรูปเจ้าที่พุทธศาสนิกชนมีหน้าที่จะศึกษาคำสอนของพระพุทธรูปเพื่อให้เข้าใจทุกข้อและพัฒนาตนเองให้หลุดพ้นจากเหตุแห่งทุกข์ทั้งหลาย พุทธพาณิชย์จึงทำให้ผู้ที่อาศัยพึ่งพานวัตกรรมของพุทธพาณิชย์ ล้มเหลวในการพัฒนาตนเองมนุษย์ให้ออกมาเสียจากวัตถุนิยม บริโภคนิยมเป็นไปตามกลไกของทุนนิยม เพราะพุทธพาณิชย์ดำเนินตามความต้องการหรือกิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์นั่นเอง

๕. การประเมินคุณค่าพุทธพาณิชย์ตามหลักการของพระพุทธศาสนา

เมื่อได้พิจารณาข้อดีข้อเสียที่เกิดขึ้นกับสถาบันทางพระพุทธศาสนาอันเนื่องมาจากกิจกรรมพุทธพาณิชย์แล้ว จะเห็นได้ว่า กิจกรรมพุทธพาณิชย์ได้อาศัยความเชื่อ ความศรัทธาในเรื่องบุญและอิทธิปาฏิหาริย์ ให้กลายเป็นวัตถุสิ่งของและบริการที่สามารถแลกเปลี่ยนซื้อขายเข้าบูชาได้ด้วยเงินตรา ในงานวิจัยนี้มีอาจค้นลึกลงไปถึงตัวบุคคลและกระบวนการวิธีการในเบื้องหลังของการดำเนินกิจกรรมพุทธพาณิชย์ ซึ่งไม่ว่าจะมีผู้อาศัยแอบอ้างแสวงหาผลประโยชน์ผลกำไรส่วนเกินหรือไม่ก็ตาม การดำเนินกิจกรรมพุทธพาณิชย์ที่ปรากฏในรูปแบบวิธีที่ได้แสดงมาข้างต้นมีข้ออ้างสำคัญในการแสวงหาปัจจัยเพื่อการดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่การจะทำกิจกรรมต่าง ๆ นานา เพื่อบรรลุเป้าหมายของวัดในสังคมปัจจุบันจำเป็นต้องใช้เงินตราเป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้ในการดำเนินกิจกรรม

ข้อเสียอันเกิดจากการผิดพระธรรมวินัยถ้ากิจกรรมนั้นดำเนินไปโดยพระสงฆ์เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้โดยการจัดการองค์กรให้มีผู้ที่เป็นคฤหัสถ์เข้ามาดูแลแทนพระสงฆ์ ดังเช่นตำแหน่งหน้าที่ผู้ช่วยพระ ไวยาวัจกร ให้เป็นผู้ที่คอยช่วยจัดการเรื่องการเงินของวัดหรือของพระสงฆ์คอยดูแลผลประโยชน์ของวัดจากการหารายได้ในเชิงพาณิชย์ ในแง่นี้เป็นเพียงการแก้ไขตามหลักการของพระวินัยเพื่อไม่ให้ความเลื่อมใสศรัทธาเสื่อมไป

ข้อที่เป็นปัญหาอันสำคัญของพุทธพาณิชย์ คือแนวทางในการกระตุ้นเร้าสร้างความต้องการในการเข้าถึงสินค้าและบริการพิธีกรรมด้วยความเชื่อในบุญ และอิทธิปาฏิหาริย์การแสวงหารายได้จากความเชื่อความศรัทธาย่อมสร้างผลเสียหายต่อการดำเนินการตามภารกิจหลักของสถาบันพระพุทธศาสนาแม้จะไม่ได้ดำเนินการโดยพระสงฆ์เองก็ตาม ด้วยพุทธศาสนิกชนจำนวนมากมีความเชื่อความศรัทธา และยังมีความต้องการในเรื่องดังกล่าวเมื่อมีปัญหาในการดำเนินชีวิตก็คิดว่าสามารถที่จะแก้ไขปัญหาด้วยการทำบุญ มุ่งแสวงหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิปาฏิหาริย์ที่จะสามารถรับฟังคำอ้อนวอนขอและดลบันดาลให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในทันทีทันใด ทั้งนี้ไม่ว่าด้วยความต้องการที่จะช่วยชาวบ้านหรือเห็นแก่อามิสบูชา ลาภสักการะหรือบุคคลอื่นเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์เชิงพาณิชย์จากผลกำไร สร้างช่องทางขายบุญ ขายอิทธิปาฏิหาริย์สร้างพิธีกรรมเพื่อแก้ไขความขัดข้องกังวลใจใช้การตลาดสร้างเร้าความจำเป็นในการใช้บริการดังกล่าวให้กับผู้ที่ยังดำเนินชีวิตด้วยความอยากได้อะไรอยากมีอยากเป็น

รูปแบบและวิธีการของพุทธพาณิชย์ทำให้คุณค่าและความหมายของพุทธธรรมคลาดเคลื่อนเลื่อนลางกลายเป็นรูปแบบที่ไม่มีเนื้อหาสาระตามพระธรรมคำสอน แม้จะกล่าวได้ว่ามีผู้เข้าไปร่วมใช้บริการและสินค้าของพุทธพาณิชย์เป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะด้วยเพราะเชื่อในตัวผู้สร้างเห็นประโยชน์ของการได้ร่วมทำบุญ หรือเพื่อให้ได้มาซึ่งเครื่องรางของขลังที่มีอิทธิปาฏิหาริย์ หรืออย่างน้อยที่สุดคือช่วยสร้างเสริมขวัญกำลังใจ แต่ที่สุดแล้วย่อมเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า วงจรของกิจกรรมการตลาดของพุทธพาณิชย์ย่อมไม่อาจจะตั้งอยู่อย่างทนทานถาวรได้ สินค้าและบริการที่เคยมีเรื่องเล่าลือว่าสามารถดลบันดาลสร้างเสกความร่ำรวยมหาศาล มีราคาเข้าบูชาหลักหมื่นหลักแสนกลับไม่มีใครเหลียวแล ความเชื่อมั่นศรัทธาที่มีต่อสินค้าและบริการของพุทธพาณิชย์ย่อมแปรเปลี่ยนไป ถ้าสถาบันทางพระพุทธศาสนา

ยังคงให้ความสำคัญกับการหารายได้โดยอาศัยความเชื่อ ความศรัทธาในบุญและอิทธิปาฏิหาริย์ไม่น้อยมาพัฒนา ตนเองตามหลักไตรสิกขา ละเลยต่อปริยัติ ปฏิบัติ ก็ย่อมไม่ อาจเข้าถึงปฏิเวธ ย่อมไม่เห็นปาฏิหาริย์ที่แท้ที่พระพุทธองค์ ทรงสรรเสริญอัน ได้แก่ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ อันหมายถึง การเห็นว่าคำสอนของพระพุทธองค์เป็นคำสอนที่เมื่อนำไป ปฏิบัติใช้แล้วจะทำให้ได้ผลจริง

แม้พุทธพาณิชย์จะมีวิธีการในการสร้างคุณค่า และความต้องการให้กับรูปแบบสินค้าและบริการของพุทธพาณิชย์ที่มีประสิทธิภาพนำมาซึ่งรายได้อย่างมากมาย แต่ ถ้าพุทธพาณิชย์หมายถึงการค้าที่นำเอาความเชื่อความ ศรัทธาทางพุทธศาสนามาแปรเป็นสินค้าบนฐานของการ มุ่งเน้นไปที่บุญและอิทธิปาฏิหาริย์ก็ย่อมที่จะสร้างผล กระทบที่เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุถึงการเข้าใจทุกซ์และ แนวทางในการดับทุกข์ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ ก่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และ ประโยชน์สูงสุด บรรลุซึ่งเป้าหมายสูงสุดของพุทธธรรม ถ้าสถาบันทางพระพุทธศาสนาไม่ทำให้พุทธศาสนิกชนได้ เห็นหรือได้เข้าใจความหมายพุทธธรรมว่าเป็นอนุสาสนี ปาฏิหาริย์ก็จะล้มเหลวในการนำเสนอทางเลือกให้แก่ พุทธศาสนิกชนที่จะทำให้เป็นอิสระจากทุนนิยม วัตถุนิยม บริโภคนิยม ซึ่งเป็นเหตุอันนำมาซึ่งความยุ่งยากเดือดร้อน หรือความทุกข์อันปรุงแต่งด้วยกิเลสวัตถุนั้นเอง

๖. ข้อสรุปและข้อเสนอแนะ

ในแง่หนึ่ง เราอาจจะต้องยอมรับความจำเป็นของ ทางวัดและคณะสงฆ์ในการที่จะต้องหารายได้เพื่อนำมาใช้ ในการดูแลวัดและซ่อมแซมวัดรวมถึงการทำตามบทบาท หน้าที่ของความเป็นสถาบันทางพระพุทธศาสนาถ้าข้อ อ้างความจำเป็นที่นำมาสู่การดำเนินกิจกรรมพุทธพาณิชย์ มีเหตุผลเกิดขึ้นตามความจำเป็นในการที่สถาบันจักต้อง ดำเนินการเพื่อแสวงหาทุนในการดำเนินกิจกรรมในการ

ดำรงไว้ซึ่งศักยภาพในการเผยแผ่พระธรรมวินัย อันเนื่อง ด้วยความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยมิได้เป็นไปด้วยความ ต้องการสั่งสมความร่ำรวยหรือเพื่อการแสวงหายศศักดิ์เพื่อ ต่อลาภสักการะแล้ว

แนวทางปฏิบัติที่เป็นไปได้ที่จะทำให้สถาบันทาง พระพุทธศาสนาสามารถดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายหลัก ของสถาบันได้โดยที่ไม่กระทบต่อพระธรรมวินัย ในแง่หนึ่ง กิจกรรมพุทธพาณิชย์ที่ถูกออกแบบสร้างมาเพื่อตอบสนอง ความต้องการหาที่พึ่งทางจิตใจของคนทั้งหลายต้องใช้หลัก การของพระพุทธศาสนากำกับทั้งในเรื่องวิธีการและความรู้ ที่นำไปใช้ให้เกิดเป็นที่พึ่งทางจิตใจที่นำไปสู่การปฏิบัติใช้ใน แง่วิธีการต้องพิจารณาไม่ให้ขัดกับหลักการของพระพุทธ- ศาสนา มีความชัดเจนในเรื่องเป้าหมายและจำนวนเงินที่ จะเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ดำเนินไปเพื่อการสั่งสมความ มั่งคั่งมีข้อจำกัดการแสวงหาเงิน มีองค์กรกลุ่มบุคลากรที่ ไม่ใช่พระสงฆ์ดำเนินกิจกรรมพุทธพาณิชย์ โดยเป็นพุทธ- พาณิชย์ในแง่ที่หมายถึงการค้าที่นำเอาความเชื่อความ ศรัทธาทางพระพุทธศาสนามาแปรเป็นสินค้าบนฐานของ การมุ่งเน้นไปที่การเผยแผ่คำสอนตามหลักพุทธธรรมและ นำไปสู่อนุสาสนีปาฏิหาริย์

การที่จะบรรลุความสำเร็จในเผยแผ่คำสอนตาม หลักพุทธธรรมและนำไปสู่อนุสาสนีปาฏิหาริย์พระสงฆ์ใน ฐานะที่เป็นตัวแทนของสถาบันพระพุทธศาสนาต้องรู้สิ่งที่ ต้องรู้ รู้หน้าที่ที่ต้องทำ ถ้าพระสงฆ์อยากช่วยสงเคราะห์ชาว บ้าน พระก็ต้องศึกษาพระธรรมคำสอน เป็นหน้าที่ที่สำคัญ ของพระสงฆ์ในการศึกษาพระธรรมวินัยให้ถูกต้องชัดเจน เมื่อมีความรู้ที่ถูกต้องทั้งโดยอรรถโดยพยัญชนะ สมบูรณ์ ด้วยปริยัติ ก็นำมาสู่การปฏิบัติให้เป็นตัวอย่างว่าคำ สอนของพระพุทธองค์สามารถนำมาปฏิบัติใช้ได้จริง เป็น ยืนยันตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่โอนอ่อนตาม ความต้องการด้วยมุ่งหวังลาภสักการะ ถ้าพระสงฆ์มี ความรู้ยึดมั่นตามหลักการของพุทธธรรม ก็น่าที่จะช่วย

ให้เข้าถึงประโยชน์ที่พระพุทธศาสนามุ่งส่งเสริมได้ไม่ใช่แสวงหาผลประโยชน์จากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา มุ่งไปในธุรกิจการค้าหากำไรมากกว่าการดำเนินการเพื่อกิจการทางศาสนา หรือหวังผลจากพิธีกรรมความเชื่อที่แฝงไสยศาสตร์ให้ดูกลมกลืนกับพิธีกรรมทางศาสนา สร้างช่องทางในการแอบแฝงหากินกับความเชื่อความศรัทธา

เมื่อพระสงฆ์มีความรู้ทั้งปริยัติและปฏิบัติ พระสงฆ์ก็สามารถให้ธรรมแก่ประชาชน สร้างธรรมทาน สร้างประโยชน์แก่ชาวโลก เพื่อที่พุทธศาสนิกชนจะได้ไม่ตกเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ที่อาศัยกิจการทางพระศาสนาบังหน้า รู้เท่าทันว่าแท้ที่จริงก็ล่อลวงให้ทำบุญเพื่อสร้างผลกำไรทางธุรกิจในปัจจุบันมีวัดหลายวัดที่สามารถดำเนินกิจกรรมในการศึกษาธรรม รักษาธรรม ให้ธรรม ได้โดยไม่ต้องดำเนินนโยบายใช้บุญหรืออิทธิปาฏิหาริย์เหมือนให้ขนมล่อลวงเด็กที่ไร้เดียงสาแต่มุ่งไปที่การให้ธรรมให้นำไปปฏิบัติให้เห็นผลของคำสอนที่แท้จริงด้วยตนเองซึ่งถ้าทำเช่นนี้ก็จะได้ตอบได้ว่าที่ช่วยไปนั้น จะทำให้เห็นความจริงของชีวิตตามคำสอนของพระศาสดาได้หรือไม่พระสงฆ์ควรที่จะใส่ใจพิจารณาบทบาทของสถาบันพระพุทธศาสนาที่สังคมต้องการอย่างยิ่ง คือ การทำให้คนในสังคมเห็นความเป็นจริงที่จะทำให้เกิดเห็นรากเหง้าของปัญหาอันเนื่องมาจากที่ความเปลี่ยนแปลงของเหตุปัจจัยอันเป็นไปตามหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงสอน

การพัฒนาตนเองของพระสงฆ์จะทำให้พระสงฆ์ตั้งอยู่ในสมณสัญญา คือมีความกำหนดใจสำนึกในความเป็นสมณะของตน รู้กิจของสมณะ คือ มีหน้าที่ในฐานะที่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นพระอริยบุคคลน้อมนำสร้างความเลื่อมใสเชื่อมั่นในแบบอย่างให้แก่พุทธศาสนิกชนที่ได้พบเห็น เกิดศรัทธาสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยศรัทธา เชื่อในเรื่องที่ควรเชื่อ คือ ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือเชื่อในเรื่องที่ควรเชื่อ ด้วยพุทธศาสนิกชนยังมีความเชื่อความศรัทธา

ในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์จึงควรที่จะต้องทำให้เกิดความเข้าใจในความหมายของศรัทธาที่ถูกต้อง เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องชี้ให้เห็น ย้ำให้ชัดถึงสิ่งที่ควรศรัทธา ต้องชักนำศรัทธาไปให้ถูกทาง นั่นคือตามหลักศรัทธา ๔ ซึ่ง ได้แก่ ๑. กัมมสัทธา คือเชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยการอ้อนวอนขอ ๒. วิปากสัทธา คือเชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ๓. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าแต่ละคนจะต้องรับผิดชอบผลของการกระทำที่เป็นไปตามกรรมของตน ๔. ตถาคตโพธิสัทธาเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเชื่อว่าพระพุทธองค์ทรงตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ดีแล้ว หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถละเหตุแห่งทุกข์ได้

การเข้าใจในความหมายของศรัทธาที่แท้ตามหลักพระพุทธศาสนาน่าที่จะเป็นสิ่งที่ทำให้พุทธศาสนิกชนพิจารณาแยกแยะความแตกต่างของศรัทธาที่เกิดขึ้นในตนเองได้ว่าสิ่งที่ตนศรัทธานั้นเป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนาหรือไม่ การมีศรัทธาที่ถูกต้องย่อมນ้อมนำไปสู่การสร้างสัมมาทิฐิ พุทธศาสนิกชนจำเป็นต้องศึกษาให้เข้าถึงความรู้ที่เป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา เพื่อที่จะได้มีความคิดพิจารณาแยกแยะเหตุปัจจัยได้ถูกต้องตามความเป็นจริง ทำให้สามารถนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาในแต่ละกรณีตามเหตุปัจจัยสร้างทางเลือกในการเผชิญหน้ากับปัญหาของชีวิตมากกว่าการพึ่งพาอิทธิปาฏิหาริย์จากพุทธพาณิชย์

เมื่อศึกษาให้เข้าใจหลักการของพระพุทธศาสนา ในที่สุดจะทำให้เห็นและเข้าใจความหมายของอนุสาสนีปาฏิหาริย์ว่าพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าสามารถนำไปทำให้เกิดผลที่เป็นจริงได้ดังที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องอนุสาสนีปาฏิหาริย์ว่าเหนือกว่าอิทธิปาฏิหาริย์การเข้าใจ

และเห็นความสำคัญของพระธรรมคำสอนในลักษณะที่เป็นปณิหาริย์ของคำสอนที่ก่อให้เกิดผลจริงนี้ก็จะน้อมนำให้เกิดการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมปฏิบัติชอบ ปฏิบัติ

ตามธรรมซึ่งถือเป็นการทำปฏิบัติบูชาที่เป็นการบูชาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างยอดเยี่ยมที่ไม่จำเป็นต้องเดินทางไปบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ณ ที่ใดเลย

บรรณานุกรม

- ชาญณรงค์ บุญหนุน. ๒๕๕๑. **พระสงฆ์ไทยในอนาคต**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. / Channarong Boonnoon. 2008. **Thai Sangha in the Future**. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre.
- ชินัญญ์ ทรงอมรศิริ. ๒๕๕๗. “แนวทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยวิธีการการตลาด”. **วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. ๒๑ (๑): ๑๑-๓๓. / Chin Songamonsiri. 2014. “The Direction to Propagate Buddhism by Using Marketing Methodology”. **Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University**. 21(1): 11-33.
- ติชยภรณ์ ศรีราษฎร์. ๒๕๔๕. **การตลาดและผลต่อการเผยแพร่พุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. / Tisayapon Srirat. 2002. **Marketing and Its Impacts on Buddhist Dissemination**. M.A. Thesis. Graduate School. Chulalongkorn University.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. ๒๕๔๓. **พุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง. / Niti Eawsriwong. 2000. **Buddhism amidst Changes in Thai Society**. Bangkok: Komolkeemtong Foundation Press.
- นิตี กสิโกศล. ๒๕๔๗. **พระเครื่อง: ความเชื่อและค่านิยมในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. / Niti Eawsriwong. 2004. **Buddhist Amulets: Beliefs and Values in Thai Society**. Bangkok: Thai Studies Institute, Thammasat University.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. ๒๕๔๕. “ทุนนิยมกับพุทธศาสนา”. **วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. ๙ (๑): ๔-๙๖. / Preecha Changkwanyuen. 2002. “Capitalism and Buddhism”. **Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University**. 9(1): 4-96.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ๒๕๓๙. **สถานการณ์พระพุทธศาสนา กระแสไสยศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด. / Phra Thammapidok (P. A. Payutto). 1996. **The Situation of Buddhism: The Trend of Black Magic**. 3rd edition. Bangkok: Sahathammik Press.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ๒๕๕๑. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด. / Phra Promkhunapon (P. A. Payutto). 2008. **Dictionary of Buddhist Terms**. 11th edition. Bangkok: S. R. Printing Mass Product, Co. Ltd.
- พระไพศาล วิสาโล. ๒๕๔๖. **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์. / Phra Phaisan Wisalo. 2003. **Thai Buddhism in the Future: Trends and Ways out of Crisis**. Bangkok: Sodsri-Saritwong Foundation.

- ภณกุล ภาควรรณคดี. ๒๕๕๗. “พุทธพาณิชย์และไสยพาณิชย์ในพระพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของคนไทย: กรณีศึกษาวัดในจังหวัดนครปฐม”. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๑ (๒): ๔๓-๗๘. / Phonnakun Phawakhunwarakit. 2014. Commercialization of Buddhism and Black Magic: A Case Study of Monasteries in Nakon Pathom Province. *Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University*. 21(2): 43-78.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Mahachulalongkornrajavidyalaya. 1996. **Thai Tipitaka: Mahachulalongkornrajavidyalaya Version**. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Press.
- รอบทิศ ไวยสุศรี. ๒๕๕๐. การศึกษาวิเคราะห์พระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Ropthit Waisusri. 2007. **An Analytical Study of Buddhist Amulets as Skillful Means for the Practice of Dhamma**. Ph.D. Thesis. Graduate School. Mahachulalongkornrajavidyalaya.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. ๒๕๓๗. **พระเครื่องในเมืองสยาม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมติชน. / Sisak Wanliphodom. 1994. **Buddhist Amulets in Siam**. Bangkok: Matichon Publishing House.
- สมบุญ สุขสำราญ. ๒๕๒๗. **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. / Somboon Suksamran. 1984. **Buddhism and Socio-political Changes**. Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. ๒๕๔๙. **คู่มือการจัดกิจกรรมและศาสนพิธีในทางพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. / National Office of Buddhism. 2006. **A Manual for Buddhist Activities and Ceremonies**. 2nd edition. Bangkok: National Office of Buddhism Press.
- อุทิศ จินนิพนธ์สกุล. ๒๕๒๘. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. / Uthit Chuengniponsakun. 1985. **Evolution of Economy in Thai Monasteries**. Bangkok: Sangsan Publishing.

ออนไลน์

- ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๕๓. “พุทธพาณิชย์” บทวิทยุรายการรู้รักภาษาไทย. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๕ พ.ค. ๒๕๕๘, จาก <http://www.royin.go.th/?knowledges-category=i-love-thai-languages&paged=121> / Royal Society of Thailand. 2010. “Buddhist Commercialization”. A Radio Script in “Know and Love Thai” Program. Accessed on 25 May 2558 from <http://www.royin.go.th/?knowledges-category=i-love-thai-languages&paged=121>.